

ZASADA RÓWNEGO TRAKTOWANIA
– PRAWO I PRAKTYKA NR 17

DOSTĘPNOŚĆ LEKCJI
RELIGII WYZNAŃ
MNIJSZOŚCIOWYCH
I LEKCJI ETYKI
W RAMACH SYSTEMU
EDUKACJI SZKOLNEJ

ANALIZA I ZALECENIA

Warszawa 2015 r.

BIULETYN RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH 2015, nr 6
Zasada równego traktowania – prawo i praktyka, nr 17
Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych i lekcji etyki
w ramach systemu edukacji szkolnej

Raport przygotowany na podstawie wyników badania *Dostępność lekcji religii mniejszościowych i lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej* przeprowadzonego na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich przez konsorcjum Master Consulting Sp. z o.o. oraz Infondo Sp. z o.o., opracowanych przez prof. Wojciecha Pawlika, Wojciecha Sobolewskiego oraz Dorotę Żurkowską z Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.

Kolegium redakcyjne w Zespole do spraw Równego Traktowania
w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich:

Anna Błaszczak – dyrektor Zespołu
Magdalena Kuruś – naczelnik Wydziału Prawa Antydyskryminacyjnego
Anna Chabiera
Anna Mazurczak
Paula Nowek

Współpraca przy opracowaniu metodologii badania:

prof. UW dr hab. Wojciech Pawlik – Instytut Stosowanych Nauk Społecznych,
Uniwersytet Warszawski

Recenzja metodologii badań:

prof. dr hab. Irena Borowik, Instytut Socjologii, Uniwersytet Jagielloński

Temat badania został zgłoszony przez Centrum Praw Człowieka Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu w ramach pierwszej edycji konsultacji tematów badań antydyskryminacyjnych przeprowadzonej przez Rzecznika Praw Obywatelskich w roku 2014

Wydawca:

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
Al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa
www.rpo.gov.pl
Infolinia Obywatelska 800 676 676

© Copyright by Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
Warszawa 2015

ISSN 0860-7958

Oddano do składu w listopadzie 2015 r.
Podpisano do druku w listopadzie 2015 r.

Nakład: 1000 egz.

Opracowanie DTP, korekta, druk i oprawa:

ARW Grzegorzcyk
www.grzeg.com.pl

SPIS TREŚCI

| | |
|--|----|
| 1. Wprowadzenie..... | 5 |
| 2. Rozmieszczenie terytorialne mniejszości wyznaniowych w skali kraju..... | 8 |
| 3. Metodologia..... | 10 |
| 4. Stan prawny..... | 12 |
| 5. Dostępność lekcji religii wyznań mniejszościowych | 18 |
| 6. Dostępność lekcji etyki | 34 |
| 7. Przykłady dyskryminacji ze względu na religię i światopogląd | 49 |
| 8. Wnioski i zalecenia..... | 51 |
| 9. Załączniki..... | 56 |
| 10. Tabele | 59 |

I. WPROWADZENIE

Polska jest krajem względnie – zwłaszcza na tle krajów Zachodu – jednolitym religijnie. Nakłada to na władze publiczne szczególny obowiązek respektowania wolności sumienia i wyznania oraz wolności praktyk religijnych. Mniejszości religijne i światopoglądowe są w Polsce stosunkowo nieliczne, dlatego ich problemy mogą wydawać się mało istotne, w badaniach statystycznych wyrażają się bowiem w niewielkich liczbach i niskich wskaźnikach procentowych. Specyfiką systemów demokratycznych jest jednak to, że naruszeń praw człowieka nie definiuje się w kategoriach wielkich liczb, ale praw poszczególnych ludzi, grup społecznych i mniejszości do poszanowania ich systemów wartości oraz respektowania ich potrzeb i aspiracji.

Sytuacja mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych w Polsce oraz mniejszości światopoglądowych poprawia się. Stopień wolności i tolerancji religijnej oraz światopoglądowej jest nieporównywalny ze stanem nie tylko sprzed kilkuset, ale nawet kilkudziesięciu czy kilkunastu lat wstecz. Stosowanie prawa w tym zakresie stanowi przedmiot stałej debaty publicznej i przyczynia się do wprowadzania nowych regulacji.

Na przestrzeni ostatnich lat wprowadzono także przepisy, których celem jest zapewnienie równego traktowania w dostępie do lekcji etyki i lekcji religii mniejszościowych. Zaprezentowane wyniki badań pokazują jednak, że przyjęte rozwiązania prawne, choć przyczyniły się do poprawy sytuacji, **nie chronią różnych grup wyznaniowych i społecznych w wystarczającym stopniu, a dostęp do nauczania ich założeń światopoglądowych w formie lekcji szkolnych nie zawsze jest gwarantowany**. Osoby należące do Kościoła katolickiego mają pod tym względem uprzywilejowaną pozycję – nie ze względu na regulacje prawne, ale ze względu na obyczaj, praktyki kulturowe, względy pragmatyczne, etc. W celu dalszego wyrównywania szans osób należących do mniejszości wyznaniowych i światopoglądowych potrzebna jest zmiana świadomości społecznej uczniów, nauczycieli, dyrekcji szkół, osób kierujących mniejszościowymi kościołami i związkami wyznaniowymi, a także osób należących do Kościoła katolickiego. Rzecznik Praw Obywatelskich - jako niezależny organ do spraw równego traktowania jest natomiast zobowiązany do monitorowania bieżącej sytuacji, zbierania sygnałów

o ewentualnych zagrożeniach i wskazywania zachowań naruszających zasadę równego traktowania. W przypadku opisanych w raporcie ukrytych lub biernych form negocjowania praw osób i środowisk reprezentujących mniejszości wyznaniowe lub światopoglądowe, bardziej niż działania legislacyjne potrzebne są miękkie oddziaływania wychowawcze – poprzez mądre i wrażliwe na różnorodność media, długofalową politykę edukacji społecznej i zmiany kulturowe.

Instrumentem takiego procesu mogłoby być zwłaszcza dalsze upowszechnienie nauczania etyki. Dlatego tak ważne jest wspieranie wszelkich działań systemowo-oświatowych, sprzyjających nie tylko kształtowaniu kulturowej wiedzy i wrażliwości uczniów, ale przede wszystkim zachęcających ich do korzystania z tej ścieżki rozwoju. Należy w tym miejscu podkreślić obserwowaną pozytywną tendencję w dostępie do lekcji etyki. W 2014 roku, w porównaniu z rokiem 2013, więcej dyrektorów szkół, mimo organizacyjnych trudności, zapewniało lekcje etyki lub wskazywało placówki międzyszkolne, w których można było na nie uczęszczać. Etyka powoli przestaje być też traktowana jako opozycja wobec lekcji religii. Warto, aby wiedza o trendzie pozytywnych zmian została szeroko rozpowszechniona i tym samym przyczyniała się do jego dalszego wzrostu.

Niniejszy raport ukazuje się również w przeddzień szerszego otwarcia Polski na imigrantów z państw objętych konfliktami zbrojnymi, z których większość wyznaje islam. Niechęć i lęki społeczeństwa¹ w zakresie przyjmowania osób z islamskiego kręgu kulturowego powinny być tonowane m.in. za pomocą udzielania wyczerpujących informacji w zakresie różnic kulturowych. Włączenie dzieci i młodzieży innych wyznań w życie szkoły wraz z kształtowaniem poszanowania dla ich religii w środowisku szkolnym może być dodatkową szansą na osiągnięcie ogólnej zmiany społecznej. Niemniej nie ulega wątpliwości, że napływ imigrantów i uchodźców będzie stanowić kolejny sprawdzian dojrzałości polskiego systemu edukacji.

Debata publiczna dotycząca religii i etyki w szkołach ma oczywiście szerszy zakres. Stawiane są pytania o zasadność organizacji lekcji religii w szkołach i finansowania ich z budżetu państwa. Komunikaty z badań Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) wskazują, że mimo pojawiających się głosów skrajnych, polskie społeczeństwo akceptuje religię w szkołach jako element powiązania państwa i kościoła – niewątpliwie w rozumieniu Kościoła rzymskokatolickiego². Odpowiedzi na pytania, odnoszące się do szerszego zagadnienia relacji państwa i Kościoła, mogą

¹ Komunikat z badań CBOS nr 37/2015, *Postawy wobec islamu i muzułmanów*, Warszawa, marzec 2015.

² Komunikat CBOS nr 48/2015, *Boskie i cesarskie. O stosunkach między państwem i kościołem(a-mi)*, Warszawa, kwiecień 2015.

przełożyć się w przyszłości na kształt przyjętych rozwiązań. Jednak niezależnie od toczącej się debaty, obowiązujące przepisy są jednoznaczne, a celem niniejszego badania było sprawdzenie, jak na ich tle przedstawia się kwestia równego traktowania przez szkoły osób należących do wyznań mniejszościowych oraz osób zainteresowanych lekcjami etyki. Rzecznik Praw Obywatelskich jako niezależny organ do spraw równego traktowania jest ustawowo zobowiązany do prowadzenia badań dotyczących dyskryminacji, a także opracowywania i wydawania sprawozdań i zaleceń odnośnie do problemów związanych z dyskryminacją³, w tym również z dyskryminacją ze względu na wyznanie i światopogląd.

Według danych dotyczących struktury wyznaniowej w Polsce, pochodzących z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 roku, 95,95% respondentów określiło się jako członkowie Kościoła rzymskokatolickiego. Brak przynależności do jakiegokolwiek wyznania zadeklarowało 2,64% respondentów, natomiast przynależność do wyznań mniejszościowych – 1,41% udzielających odpowiedzi⁴. W państwie o tak jednolitej strukturze wyznaniowej szczególnie ważna jest dbałość o przestrzeganie praw członków mniejszości religijnych oraz osób, które nie czują się związane z żadnym kościołem czy związkiem wyznaniowym.

Równe traktowanie, bez względu na wyznanie religijne czy światopogląd, przejawia się tu w przyjęciu rozwiązań instytucjonalnych zapewniających równy dostęp do nauczania religii lub etyki dla wszystkich uczniów. Po wprowadzeniu tych rozwiązań Rzecznik Praw Obywatelskich podjął się sprawdzenia ich stosowania w praktyce⁵. Celem przeprowadzonego badania było również oddanie głosu mniejszościom wyznaniowym i światopoglądowym w kwestiach, które ich bezpośrednio dotyczą.

³ Art. 17b pkt 2 i 3 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz. U. z 2014 r., poz. 1648 z późn. zm.).

⁴ Pojęcie *wyznania mniejszościowego*, którym posługujemy się w niniejszym raporcie, definiujemy w odniesieniu do warunków polskich jako każde wyznanie religijne poza rzymskokatolickim, analogicznie, za *mniejszościowy kościół* lub *związek wyznaniowy* uznajemy wszystkie kościoły lub związki wyznaniowe poza Kościołem rzymskokatolickim.

⁵ Treść rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych szkołach i przedszkolach wprowadza pomiędzy lekcjami religii a lekcjami etyki m.in. następujące różnice: wymiar nauki religii w szkole wynosi 2 godziny lekcyjne tygodniowo i może być zmniejszony jedynie za zgodą biskupa diecezjalnego Kościoła katolickiego albo władz zwierzchnich kościołów/związków wyznaniowych, natomiast wymiar godzin etyki (przeważnie 1 godz. tygodniowo) ustala dyrektor szkoły. Ponadto nadzór pedagogiczny nad lekcjami etyki podlega wyłącznie kompetencjom władz oświatowych. W przypadku lekcji religii to władzom zwierzchnim kościołów/związków wyznaniowych przysługują uprawnienia związane z wizytowaniem lekcji i nadzorem pedagogicznym.

II. ROZMIESZCZENIE TERYTORIALNE MNIEJSZOŚCI WYZNANIOWYCH W SKALI KRAJU

Samo oszacowanie liczebności członków poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych funkcjonujących w Polsce stanowi spore wyzwanie ze względu na strukturę wyznaniową społeczeństwa, w której dominuje jedna religia – rzymskokatolicka – jak i ze względu na trudne problemy metodologiczne związane ze zbieraniem danych⁶. Z licznych prac socjologów religii wynika, że około 90% członków polskiego społeczeństwa identyfikuje się z Kościołem rzymskokatolickim (wg GUS 95,95%)⁷, a około 2-3% to członkowie innych kościołów i religii⁸. Wskaźniki procentowe udziału członków poszczególnych mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych w społeczeństwie na ogół wyrażają się w ułamkach procentów i są trudne do uchwycenia w statystykach ogólnokrajowych. Jeszcze trudniej w takich warunkach oszacować liczebność wyznawców nowych ruchów religijnych, nierejestrowanych form praktyk religijno-duchowych, rozproszonych i instytucjonalnie amorficznych grup wyznaniowych odwołujących się do tradycji religii niechrześcijańskich, itp. Podobnych trudności nastręcza określenie liczebności osób niereligijnych, agnostyków, ateistów. W badaniach socjologicznych ateizm deklaruje około 3% respondentów, 4% to agnostycy (deklarujący, że nie potrafią ocenić, czy Bóg istnieje, czy też nie i wątpiący, by można było to rozstrzygnąć)⁹. W sondażach socjologicznych około 6-8% społeczeństwa deklaruje, że nie identyfikuje się z żadnym konkretnym kościołem, wyznaniem czy religią.

Badania reprezentatywne, bardzo przydatne w opracowywaniu statystycznego obrazu sytuacji, niestety nie są w stanie uchwycić specyfiki mniejszości reli-

⁶ Por. J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2004, s. 138 i nast. oraz *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2013.

⁷ Źródło: <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/wybrane-tablice-dotyczące-przynależności-narodowo-etnicznej-jezyka-i-wyznania-nsp-2011,8,1.html>.

⁸ Por. J. Mariański, *op.cit.*, s. 141 i nast.

⁹ Por. komunikat z badań CBOS nr 29/2015, *Kanon wiary Polaków*, Warszawa, marzec 2015, s. 1-2.

gijnych i niereligijnych, takie bowiem zadanie wymaga dotarcia do odpowiedniej liczby respondentów należących do każdego ze 161 oficjalnie funkcjonujących w kraju kościołów i związków wyznaniowych¹⁰. Publikowane przez Główny Urząd Statystyczny zestawienia informacji na temat wyznań, oparte na sprawozdawczości obejmującej kościoły i związki wyznaniowe (dobrowolna, coroczna ankieta wypełniana przez przedstawicieli tych instytucji), nie zawsze zawierają dane na temat rozkładu terytorialnego wyznawców poszczególnych religii. Dane te często są zawyżane lub nieprecyzyjne, socjologowie wskazują na ich niepełną wiarygodność wynikającą ze stosowanych przez kościoły i związki wyznaniowe metody zbierania prezentowania danych lub wręcz niepodawania części informacji¹¹.

Zestawienia w tabelach znajdujących się na końcu raportu wskazują, że uwzględnione kościoły i związki wyznaniowe posiadają zróżnicowaną liczbę wiernych w poszczególnych województwach. Wyraźnie widać to w przypadku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, gdzie zdecydowana większość wiernych mieszka na Górnym Śląsku oraz Kościoła prawosławnego, z największą liczbą wiernych w województwach podlaskim i mazowieckim. Podobną asymetrię rozkładu liczebności wyznawców obserwujemy dla Kościoła greckokatolickiego – blisko 40% wiernych to mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego. Wyznawcy Kościoła zielonoświątkowego najliczniej zamieszkują Dolny i Górny Śląsk (16,5% oraz 17%). Natomiast Związek Wyznania Świadków Jehowy charakteryzuje bardziej równomierny rozkład terytorialny. W pięciu województwach odnotowano liczbę wiernych przekraczającą dziesięć tysięcy (wielkopolskie, śląskie, mazowieckie, lubelskie i dolnośląskie).

¹⁰ Źródło: lista zarejestrowanych kościołów i związków wyznaniowych na dzień 01 października 2014 r., Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji.

¹¹ Por. J. Mariański, *op. cit.*, s. 138-139.

III. METODOLOGIA

Badanie zostało zrealizowane na zlecenie Rzecznika Praw Obywatelskich przez konsorcjum Master Consulting Sp. z o.o. Infondo Sp. z o.o. w listopadzie i grudniu 2014 roku. Składało się ono z trzech modułów:

- **Badania ankietowego z dyrektorami szkół**¹² publicznych i szkół z uprawnieniami szkół publicznych, przeprowadzonego na próbie 1000 szkół wylosowanych z bazy Systemu Informacji Oświatowej Ministerstwa Edukacji Narodowej¹³. W konstruowaniu próby badawczej zrezygnowano z pierwotnego zamiaru realizacji badania na próbie w pełni reprezentatywnej i zdecydowano o zwiększeniu w próbie liczby szkół, w których prowadzone są lekcje etyki (do 400 szkół). Taki dobór próby uzasadniony był niewielką faktyczną liczbą szkół publicznych prowadzących lekcje etyki (szczegółowe dane podane są w dalszej części raportu), która w reprezentatywnej próbie nie pozwoliłaby na realizację celu badania odnoszącego się do diagnozy sytuacji nauczania etyki w szkołach.
- **Badania ankietowego z przedstawicielami mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych**, wybranych do badania na podstawie dostępnej na stronach Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji listy 161 zarejestrowanych kościołów i związków wyznaniowych. Dane adresowe uzupełniono w pierwszej kolejności posiłkując się opracowaniem GUS *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011*¹⁴, a następnie informacjami na stronach internetowych. Do większości kościołów i związków wyznaniowych skierowano po jednej ankiecie. Więcej ankiet rozesłano do wszystkich mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych liczących powyżej dwudziestu tysięcy wiernych. Ankiety zostały skierowane do osób zarządzających strukturami lokalnymi (np. diecezjami) lub za ich pośrednictwem do osób odpowiedzialnych za organizację nauki religii. Ponadto, w celu zapewnienia reprezentacji różnorodnych tradycji religijnych, ankiety zostały skierowane do przedstawicieli lokalnych

¹² Do udziału w badaniu zostali zaproszeni dyrektorzy i wicedyrektorzy szkół.

¹³ System Informacji Oświatowej, <https://sio.men.gov.pl>.

¹⁴ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2013.

struktur związków wyznaniowych reprezentujących tradycje religijne islamu i judaizmu¹⁵. W rezultacie analizy dokonano na podstawie 96 wypełnionych ankiet.

- **Ankiety z osobami, które zabiegały o lekcje religii mniejszościowej oraz o lekcje etyki w szkole¹⁶.** W tej części badania zastosowano dobór celowy instytucji i organizacji, które poproszono o dystrybucję linka do internetowej ankiety (CAWI) za pośrednictwem własnych stron internetowych i innych kanałów informacyjnych, takich jak newsletter czy media społecznościowe¹⁷. Celem ankiety było zebranie opisów przypadków zabiegania o zorganizowanie lekcji etyki lub religii mniejszościowych. Otrzymany materiał (55 ankiet) analizowano pod kątem jakościowym w celu zarysowania socjologicznych mechanizmów dotyczących badanych sytuacji. Nie możemy w tym przypadku mówić o reprezentatywności, a wnioski i uogólnienia należy traktować z pewną ostrożnością.

¹⁵ Zob. Tabele, s. 59 i n.

¹⁶ Jako *zabieganie o lekcje religii mniejszościowej lub lekcje etyki w szkole* rozumiemy sytuację, kiedy dana osoba wychodzi z inicjatywą organizacji lekcji, bez względu na to, do kogo kieruje swoją prośbę (np. do szkoły, organu prowadzącego szkołę, kościoła lub związku wyznaniowego), a także z jakim (pozytywnym czy negatywnym) przyjęciem się spotyka, czy lekcje udaje się zorganizować i czy napotyka w tym zakresie na bariery, czy też proces organizacji lekcji przebiega bez żadnych problemów.

¹⁷ Lista organizacji, do których rozesłano prośbę o rozdystrybuowanie zaproszenia do wypełnienia ankiety, znajduje się w załączniku do raportu.

IV. STAN PRAWNY

Możliwość organizacji lekcji religii i lekcji etyki w ramach systemu oświaty jest wyrazem wolności sumienia i religii oraz prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami.

Wolność myśli, sumienia i religii została zagwarantowana w podstawowych aktach prawa międzynarodowego w zakresie ochrony praw i wolności człowieka – art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁸, art. 9 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁹ i art. 10 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej²⁰.

Prawo rodziców do poszanowania ich przekonań religijnych i filozoficznych jest wyrazem prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wspomnianej wyżej wolności myśli, sumienia i wyznania oraz wolności wyrażania opinii. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi jako element prawa do nauki wyrażone jest ponadto w art. 2 Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności²¹ i w art. 14 Karty Praw Podstawowych. Jest także elementem prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania, o którym mowa w art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Tym samym prawo to jest ograniczone prawem dzieci do nauki. Jak wynika z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami nie może być przeszkodą w przekazywaniu w szkołach państwowych obiektywnych informacji albo treści zawartych w programach szkolnych, choć informacje lub wiedza objęte programem nauczania powinny być przekazywane

¹⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1996 r., ratyfikowany przez Polskę w dniu 18 marca 1977 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

¹⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r., ratyfikowana przez Polskę w dniu 19 stycznia 1991 r., Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, z późn. zm.

²⁰ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE 2007/C 303/02.

²¹ Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu w dniu 20 marca 1952 r., ratyfikowany przez Polskę w dniu 10 października 1994 r., Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 176, z późn. zm.

w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny, który nie może mieć charakteru indoktrynacji²².

Wolność religii, wraz z wolnością jej uzewnętrzniania m.in. poprzez nauczanie oraz prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnego z ich przekonaniami, na gruncie prawa krajowego gwarantowane są w art. 53 Konstytucji. Religia kościoła lub związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób (art. 53 ust. 3 Konstytucji). Zgodnie natomiast z art. 48 ust. 1 Konstytucji, rodzice mają prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami; wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Granice tego prawa wyznaczają inne normy konstytucyjne, takie jak wspomniane wyżej prawo do nauki i wyrażony w art. 70 ust. 1 Konstytucji obowiązek nauki do 18. roku życia. Odnosząc się do treści art. 70 ust. 1 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny, podobnie jak Europejski Trybunał Praw Człowieka, wyraził pogląd, że Konstytucja nie może gwarantować, i nie gwarantuje, że wiedza przekazywana w szkole będzie zgodna z przekonaniami rodziców²³. Konstytucja podkreśla jednocześnie, że prawo rodziców ograniczone jest prawem dzieci do korzystania z ich wolności sumienia i wyznania, zapewnionego także w art. 14 Konwencji o prawach dziecka²⁴.

Realizację opisanych wyżej wolności konstytucyjnych zapewnia ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania²⁵. Zgodnie z art. 20 ust. 1 ustawy, kościoły i inne związki wyznaniowe mogą nauczać religii oraz wychowywać religijnie dzieci i młodzież, zgodnie z wyborem dokonany przez ich rodziców lub opiekunów prawnych. Nauczanie religii uczniów szkół publicznych i wychowanków przedszkoli publicznych może odbywać się w szkołach i przedszkolach na zasadach określonych w ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty²⁶.

Komitet Praw Człowieka w Komentarzu Ogólnym do art. 18 MPPOiP zaznaczył, że szkolnictwo publiczne, które przewiduje nauczanie konkretnej religii lub wierzenia, nie jest zgodne z Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich i Poli-

²² Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen v. Dania, skarga nr 5095/71, wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 13 września 2011 r. w sprawie Dojan i inni v. Niemcy, skarga nr 319/08.

²³ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27 maja 2003 r., sygn. akt K 11/03, OTK-A 2003, nr 5, poz. 43

²⁴ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., ratyfikowana przez Polskę w dniu 7 czerwca 1991 r., Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526, z późn. zm.

²⁵ Dz. U. z 2005 r. Nr 231, poz. 1965, z późn. zm.

²⁶ Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.

tycznych, o ile nie ma możliwości uzyskania zwolnienia z tych zajęć bez żadnej dyskryminacji lub gdy nie ma zajęć alternatywnych, które uwzględniają życzenia rodziców i opiekunów. Przyjęty w ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty model dobrowolnego uczestnictwa zarówno w lekcjach religii, jak i w lekcjach etyki, uznać należy za spełniający opisane wyżej konstytucyjne i międzynarodowe standardy ochrony wolności sumienia i religii.

Publiczne przedszkola, szkoły podstawowe i gimnazja organizują bowiem naukę religii na życzenie rodziców (opiekunów prawnych), publiczne szkoły ponadgimnazjalne na życzenie bądź rodziców (opiekunów prawnych), bądź samych uczniów, zaś po osiągnięciu pełnoletniości o pobieraniu nauki religii decydują sami uczniowie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty). Warto zwrócić uwagę, że obowiązek organizacji lekcji etyki na życzenie rodziców lub uczniów nie ma umocowania ustawowego – obowiązek zorganizowania lekcji etyki na życzenie rodziców lub uczniów wynika wyłącznie z § 1 ust. 1 rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach²⁷. W publicznych przedszkolach ponadto organizuje się na życzenie rodziców wyłącznie naukę religii – publiczne przedszkole nie ma zatem obowiązku zrealizować życzenia rodziców zorganizowania lekcji etyki. W praktyce, w niewielkiej liczbie przedszkoli w Polsce odbywają się lekcje etyki (27 na 3133 przedszkoli publicznych w roku szkolnym 2014/2015²⁸).

Należy podkreślić, że rozporządzenie nie wymaga złożenia oświadczenia o odmowie uczestniczenia w lekcjach religii czy etyki, co jest rozwiązaniem gwarantującym prawo do nieujawniania swojego światopoglądu, przekonań religijnych czy wyznania, o którym mowa w art. 53 ust. 7 Konstytucji, jak również realizacją obowiązków wynikających z art. 9 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

O aspekcie negatywnym art. 9 Konwencji – prawie do niezmuszania do ujawniania swojej wiary, przekonań religijnych i zajmowania stanowiska, z którego można wnioskować o ich posiadaniu, mowa jest w przełomowym dla dostępu do lekcji etyki wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 czerwca 2010 r. w sprawie Grzelak przeciwko Polsce²⁹. Europejski Trybunał Praw Człowieka za naruszenie art. 9 i art. 14 Konwencji (zakaz dyskryminacji) uznał fakt niezorganizowa-

²⁷ Dz. U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155, z późn. zm.

²⁸ Por. statystyki MEN, s. 32.

²⁹ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 15 czerwca 2010 r. w sprawie Grzelak przeciwko Polsce, skarga nr 7710/02.

nia przez władze szkolne lekcji etyki dla ucznia, który odmówił uczęszczania na lekcje religii – w rezultacie na jego świadectwach szkolnych w miejscu przeznaczonym na ocenę z religii lub etyki zamieszczona była kreska. Trybunał uznał, że brak oceny sugerował, że Mateusz Grzelak jest osobą niewierzącą, tak więc doszło do naruszenia art. 9 w jego aspekcie negatywnym.

Jak wynika z korespondencji Rzecznika Praw Obywatelskich z Ministerstwem Edukacji Narodowej, Ministerstwo w celu wykonania wyroku Grzelak przeciwko Polsce wdrożyło szereg działań mających na celu zagwarantowanie uczniom realnego dostępu do lekcji etyki – w szczególności, przetłumaczono i rozpowszechniono treść wyroku, przekazano kuratorom oświaty i dyrektorom szkół informacje o zasadach organizowania zajęć z etyki, podjęto próby nauczania etyki metodą e-learningu³⁰. W efekcie, w dniu 5 czerwca 2014 r., Komitet Ministrów Rady Europy podjął decyzję o przyjęciu rezolucji końcowej, uznającej wyrok Grzelak przeciwko Polsce za wykonany.

Powodem niezorganizowania lekcji etyki w sprawie Grzelak przeciwko Polsce była niedostateczna liczba chętnych, wymagana obowiązującym wówczas rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej (nie mniej niż trzech uczniów). W dniu 1 września 2014 r. weszło w życie rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 marca 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach³¹. Wprowadzono wymóg pisemnego wyrażenia życzenia zorganizowania lekcji religii lub lekcji etyki. Ponadto publiczne szkoły zobowiązane są zorganizować zarówno lekcje religii, jak i etyki, nawet na życzenie jednego ucznia. Jeżeli w szkole na naukę religii mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych zgłosi się mniej niż siedmiu uczniów, organ prowadzący szkołę, w porozumieniu z właściwym kościołem lub związkiem wyznaniowym, organizuje naukę religii w grupie międzyszkolnej lub w pozaszkolnym punkcie katechetycznym. Natomiast jeżeli na naukę religii mniejszościowej zgłosi się co najmniej siedmiu uczniów, lekcje religii organizowane są w szkole. Podobne zasady, w zależności od liczby zgłoszonych uczniów, dotyczą organizowania lekcji etyki. W szczególnie uzasadnionych przypadkach organ prowadzący szkołę publiczną może, na wniosek kościoła lub związku wyznaniowego, zorganizować nauczanie religii danego wyznania w inny sposób, niż opisane powyżej.

³⁰ Por. *Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich w obszarze równego traktowania w roku 2013 oraz o przestrzeganiu zasady równego traktowania w Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 37-38.

³¹ Dz. U. poz. 478.

Ocena z religii lub ocena z etyki umieszczana jest na świadectwie szkolnym, przy czym nie ma wpływu na promowanie ucznia do następnej klasy, natomiast wlicza się ją do średniej ocen. Uczniowie korzystający z nauki religii lub etyki zorganizowanej przez organy prowadzące (a więc np. religia prowadzona przez kościoły lub związki wyznaniowe w grupie międzyszkolnej lub w pozaszkolnym punkcie katechetycznym), otrzymują ocenę z religii lub etyki na świadectwie wydawanym przez szkołę, do której uczęszcza, na podstawie świadectwa przekazanego przez katechetę lub nauczyciela etyki.

Europejski Trybunał Praw Człowieka we wspomnianej sprawie Grzelak przeciwko Polsce nie uznał umieszczenia oceny z religii i etyki na świadectwie za naruszenie gwarantowanej Konwencją wolności myśli, sumienia i wyznania – jest to bowiem informacja neutralna odnosząca się do faktu, że uczeń uczęszczał na jeden z fakultatywnych przedmiotów oferowanych przez szkołę. Do możliwego podziału na osoby wierzące i niewierzące w wyniku zamieszczania na świadectwie ocen z religii i etyki odniósł się także Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 20 kwietnia 1993 r.³². W sytuacji, w której każdy zainteresowany uczeń uczęszcza na lekcje religii albo etyki, na jego świadectwie zawsze znajdzie się ocena z jednego z tych przedmiotów, tak więc zewnętrzny obserwator nie byłby w stanie zorientować się, czy uczeń wybrał lekcje etyki czy religii. Trybunał stwierdził także, że uczeń może równocześnie uczęszczać na lekcje religii i etyki, a ocena zamieszczona na świadectwie byłaby średnią z obu przedmiotów.

Konieczność zapewnienia, że oceny otrzymane przez uczniów z religii mniejszościowych znajdują się na świadectwach szkolnych, zalecił ostatnio Polsce Komitet Praw Dziecka³³. Należy zwrócić uwagę, że nieumieszczenie na świadectwie oceny z religii czy etyki (np. wskutek niezapewnienia dostępu do tych lekcji) powoduje, że ocena nie jest również wliczona do średniej ocen uzyskanej w danym roku szkolnym. Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku w sprawie Grzelak przeciwko Polsce podkreślił, że uczniowie nieuczęszczający w ramach systemu oświaty na lekcje etyki (co można odnieść także do lekcji wybranej religii mniejszościowej) nie mieliby zatem szansy na poprawienie średniej ocen czy też mogliby odczuwać presję uczęszczania na lekcje religii większościowej, wbrew własnemu sumieniu, aby poprawić tę średnią. Warto dodać, że wliczanie ocen z religii lub etyki do średniej ocen z obowiązkowych zajęć lekcyjnych Trybunał Konstytucyjny uznał za zgodne z Konstytucją³⁴.

³² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 kwietnia 1993 r., sygn. akt U 12/92, LEX nr 25143.

³³ Zalecenia Komitetu Praw Dziecka z dnia 2 października 2015 r., pkt 23 c.

³⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., sygn. akt U 10/07, LEX nr 562823.

Rozporządzenie dopuszcza ponadto nieodpłatne udostępnienie sal lekcyjnych na cele katechetyczne, w terminach wolnych od zajęć szkolnych, kościołom i związkom wyznaniowym również nie organizującym nauczania religii w ramach systemu oświatowego.

Opisane w niniejszym raporcie bariery w dostępie do lekcji religii mniejszościowych lub lekcji etyki czy też nierówne traktowanie uczniów nieuczęszczających na lekcje religii katolickiej stanowią przejawy dyskryminacji ze względu na religię i światopogląd w obszarze edukacji. Zgodnie z § 1 ust. 3 rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, uczestniczenie lub nieuczestniczenie w przedszkolnej albo szkolnej nauce religii lub etyki nie może być powodem dyskryminacji przez kogokolwiek w jakiegokolwiek formie.

Na gruncie obowiązujących w Polsce przepisów prawa międzynarodowego – Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności i Karty Praw Podstawowych – każdemu gwarantowane jest prawo do nauki. Jednocześnie wspomniane akty prawa międzynarodowego ustanawiają zakaz dyskryminacji w zakresie wymienionych w nich praw i wolności, m.in. ze względu na religię czy przekonania. Wszelkie przejawy dyskryminacji wobec uczniów będących wyznawcami religii mniejszościowych czy też uczniów bezwyznaniowych mogą powodować, że nie będą oni w pełni korzystać z prawa do nauki. Tymczasem ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania³⁵ zakazuje nierównego traktowania w zakresie oświaty jedynie ze względu na rasę, pochodzenie etniczne lub narodowość (art. 7 ustawy). Dyskryminację ze względu na religię w obszarze edukacji uznać należy wobec powyższego za zakazaną na gruncie obowiązujących w Polsce przepisów Konstytucji i prawa międzynarodowego, jednak ofiary dyskryminacji nie mają możliwości skorzystania ze środków przewidzianych ustawą z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania i dochodzenia na jej podstawie odszkodowania.

³⁵ Dz. U. Nr 254, poz. 1700, z późn. zm.

V. DOSTĘPNOŚĆ LEKCJI RELIGII WYZNAŃ MNIEJSZOŚCIOWYCH

1. Sposób organizacji lekcji religii mniejszościowych w ramach systemu edukacji

Według danych Ministerstwa Edukacji Narodowej w Polsce w roku szkolnym 2014/15 liczba uczniów ogółem w szkołach dla dzieci i młodzieży (łącznie z wychowaniem przedszkolnym) wynosiła 5 910 404, z czego do szkół, w których prowadzi się lekcje religii, uczęszczało 5 439 217 uczniów – 92% dzieci i młodzieży (w statystykach tych nie rejestruje się, jakich wyznań lekcje religii są w tych szkołach organizowane, ani ilu uczniów, mając taką możliwość, na lekcje te uczęszcza). Z punktu widzenia rozwiązań systemowych wydaje się zatem, że generalnie dostęp do lekcji religii jest w szkołach zagwarantowany.

Niestety, gdy analizie podda się sytuację uczniów – członków mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych, dochodzi się do mniej optymistycznych wniosków. Dostęp do nauczania religii w ramach systemu szkolnego była przedmiotem pytań szczegółowych, które zadano dyrektorom szkół, przedstawicielom mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych oraz osobom zabiegającym o zorganizowanie takich lekcji w szkole.

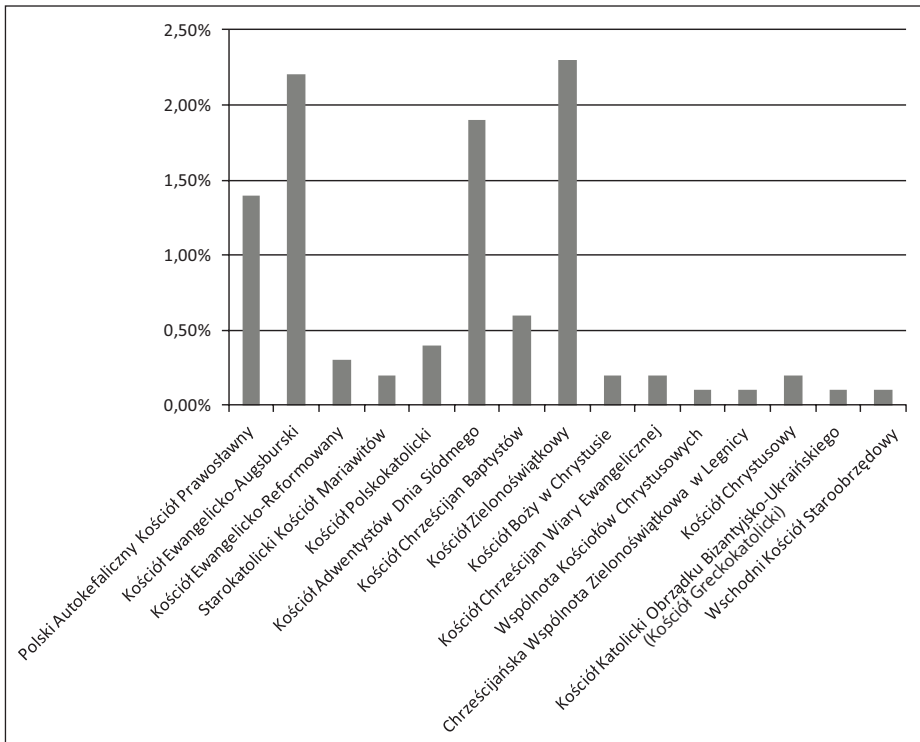
Informację dyrektorów ankietowanych szkół o organizowaniu nauczania religii dla dzieci lub młodzieży będących wyznawcami wyznania mniejszościowego, tj. innego niż rzymskokatolickie, przedstawia poniższa tabela.

Lekcje religii Kościołów i wyznań mniejszościowych w szkołach publicznych.

| Czy w bieżącym roku szkolnym na terenie Państwa szkoły odbywają się lekcje religii dla dzieci lub młodzieży należących do wyznania mniejszościowego? | |
|---|-------|
| Tak | 4,2% |
| Nie – ale dla uczniów naszej szkoły prowadzone są lekcje religii wyznania mniejszościowego w grupach międzyszkolnych | 7,9% |
| Nie – dla uczniów naszej szkoły nie prowadzi się również lekcji religii wyznania mniejszościowego w grupach międzyszkolnych | 87,9% |
| Ogółem | 100% |

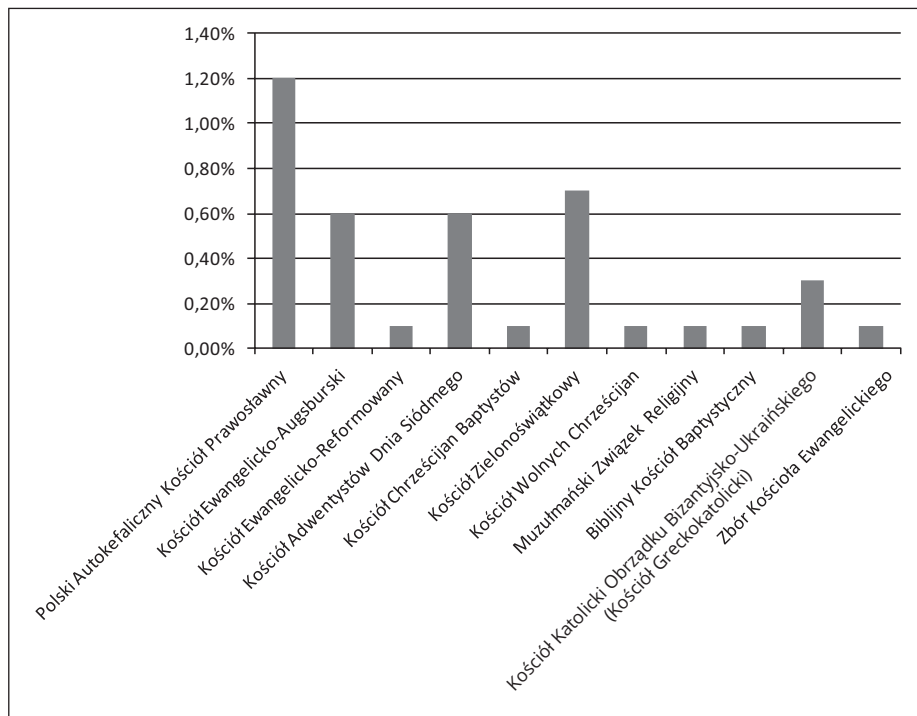
Wśród mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych, których lekcje odbywają się na terenie szkoły, brak jest lekcji religii wyznań niechrześcijańskich, tzw. nowych ruchów religijnych, małych wspólnot religijnych, religii Wschodu i innych.

Mniejszościowe kościoły i związki wyznaniowe, których lekcje religii odbywają się na terenie szkół (wg deklaracji ankietowanych dyrektorów szkół)



Podobnie wygląda lista lekcji wyznań mniejszościowych, organizowanych przez dyrektorów szkół w grupach międzyszkolnych.

Mniejszościowe kościoły i związki wyznaniowe, których lekcje religii odbywają się w grupach międzyszkolnych (wg deklaracji ankietowanych dyrektorów szkół)



W przekonaniu dyrektorów szkół struktura nauczania różnych religii w formie lekcji szkolnych koresponduje z faktycznym zainteresowaniem uczniów w pogłębianiu tej sfery wiedzy.

Zainteresowanie nauką religii mniejszościowych w szkole

| Czy w bieżącym roku szkolnym w Państwa szkole byli uczniowie zainteresowani nauką którejś z religii mniejszościowych? | |
|---|-------|
| Tak | 12,1% |
| Nikt nie zgłosił potrzeby zorganizowania lekcji religii mniejszościowej | 87,6% |
| Zgłoszono potrzebę zorganizowania lekcji religii mniejszościowej, ale ostatecznie lekcje te nie są dla naszych uczniów prowadzone | 0,3% |
| Ogółem | 100% |

Z przedstawionych w tabeli odpowiedzi wynika, że w 12,1% ankietowanych szkół odnotowano zainteresowanie uczniów nauką religii mniejszościowych i szkoły te odpowiedziały na to zainteresowanie pozytywnie, tzn. lekcje zorganizowano we własnych placówkach szkolnych lub w formie zajęć w grupach międzyszkolnych. Tam, gdzie nie zgłoszono takiego zainteresowania (87,6%), lekcje religii nie były organizowane. Zaledwie w 0,3% ankietowanych szkół ich dyrektorzy nie wywiązali się z zadania zorganizowania lekcji religii, choć zgłaszano im taką potrzebę, uzasadniając to argumentami pragmatycznymi:



Zgłosiła się za mała liczba chętnych uczniów.

Zaproponowano zorganizowanie lekcji religii w grupach międzyszkolnych, ale uczniowie uznali sposób ich organizacji za niedogodny.

Z drugiej strony, jak wynika z ankiet przeprowadzonych z dyrektorami szkół, praktyka organizowania lekcji etyki i religii dla uczniów klas pierwszych jest bardzo rutynowa. W 70,4% ankietowanych szkół nowoprzyjęci uczniowie automatycznie kierowani byli na lekcje religii rzymskokatolickiej. Dopiero jeśli uczeń nie chciał w nich uczestniczyć, mógł (sam lub jego rodzic) zgłosić to ustnie (41,4%) lub na piśmie (29%). Aktywna i wcześniejsza deklaracja ustna lub złożenie pisemnego oświadczenia, w jakich lekcjach uczeń chce uczestniczyć, to decyzja zaledwie co dziesiątego ucznia (lub jego rodziców).

Prawie połowa dyrektorów (42%) zadeklarowała wprost, że w kierowanych przez nich szkołach nie informuje się uczniów i rodziców o przysługującym prawie wyboru lekcji religii mniejszościowej. Tam, gdzie przeprowadza się tego rodzaju akcję informacyjną, czyli w 58% badanych szkół, ma to miejsce głównie na zebraniach rodziców (47,4%), bądź w formie ustnej przy okazji rekrutacji uczniów do szkoły (28,5%). Przekazywanie informacji w formie pisemnej (np. w formie ulotki) to jedynie 3,6% takich działań informacyjnych. Podobnie jest w zakresie informowania o możliwym wyborze lekcji etyki.

Dyrektorzy szkół brak zainteresowania zorganizowaniem w szkole lekcji religii mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych przypisują nie tylko uczniom, ale i samym tym instytucjom religijnym. Jedną z form wsparcia kościołów i związków wyznaniowych w organizacji lekcji religii jest możliwość bezpłatnego udostępniania sal lekcyjnych. Na pytanie *Czy w ciągu ostatnich pięciu lat zgłosił się do Państwa szkoła kościół lub związek wyznaniowy z prośbą o bezpłatne udostępnienie pomieszczeń w celu samodzielnego (tj. poza systemem oświaty) prowadzenia lekcji religii?*

odpowiedzi twierdzących udzieliło 0,5% dyrektorów, zaś 97,9% zadeklarowało, że prób nawiązania takiej współpracy ze strony tych instytucji nie było.

2. Mniejszościowe kościoły i związki wyznaniowe o nauce religii w szkole

Wyniki sondażu przeprowadzonego wśród mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych na temat nauczania ich religii (w szkole lub poza nią) wskazują, że 58,3% ankietowanych mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych prowadzi lekcje religii dla dzieci i młodzieży swojego wyznania (w dowolnej formie, zarówno w szkołach jak i w punktach katechetycznych, zarówno w ramach systemu oświaty, jak i poza nim). Respondenci reprezentujący 41,7% kościołów lub związków wyznaniowych, które nie prowadzą żadnych lekcji religii, wskazywali najczęściej na obiektywne przyczyny tego zjawiska, tj. zbyt małą liczbę osób chętnych, brak zgłoszeń od rodziców, lub też małą liczbę dzieci w wieku szkolnym wśród wyznawców danej religii, brak kompetentnych prowadzących oraz nauczanie religii poprzez bezpośredni udział dzieci w spotkaniach religijnych danego kościoła lub związku wyznaniowego.

3. Formy organizacji lekcji w praktyce – w ramach systemu i poza nim

Z danych zebranych za pomocą ankiet wynika, że częstotliwość stosowania poszczególnych form organizacji lekcji religii, tj. klasy, grupy międzyklasowe, grupy międzyszkolne, pozaszkolne punkty katechetyczne, jest porównywalna. Natomiast z analizy odpowiedzi na pytania o liczebność członków danego kościoła lub związku wyznaniowego oraz o liczbę jego członków w wieku szkolnym wynika, że im więcej wiernych liczy kościół, tym częściej lekcje religii prowadzone są w klasach oraz w grupach międzyklasowych lub międzyszkolnych.

Poza samą liczebnością istotne w tym wypadku jest również rozmieszczenie wiernych. Przedstawiciel jednego z największych kościołów mniejszościowych zauważył, że w jego diecezji, rozciągającej się na powierzchni trzech województw, w dużym mieście stanowiącym główną siedzibę władz tego kościoła, lekcje religii są prowadzone w prawie każdej szkole, natomiast już w ościennym województwie zdarza się, że organizowana jest jedna grupa międzyszkolna na całą gminę. Zmusza to uczniów do dojeżdżania na lekcje nawet po kilkanaście i więcej kilometrów. Wypowiedź tę potwierdzają dane pochodzące z ankiety dla osób starających się o organizację lekcji religii, gdzie problemy ze zorganizowaniem lekcji zgłaszali respondenci z mniejszych miejscowości na terenie tego samego województwa.

Miejsce organizacji lekcji religii dla dzieci lub młodzieży danego wyznania (rozkład procentowy odpowiedzi)

| Gdzie odbywają się lekcje religii dla dzieci lub młodzieży Państwa wyznania? | Procent odpowiedzi |
|---|---------------------------|
| W szkole publicznej – w podziale na klasy, w ramach których uczniowie uczą się również pozostałych przedmiotów | 10,5% |
| W szkole publicznej – w grupach międzyklasowych lub międzyoddziałowych | 17,7% |
| W grupie/grupach międzyszkolnych zorganizowanych przez szkołę publiczną lub organ prowadzący szkołę publiczną | 13,5% |
| W grupie/grupach pozaszkolnych – lekcje religii są organizowane przez kościół/związek wyznaniowy w punkcie katechetycznym/punktach katechetycznych, w salach organizowanych samodzielnie przez kościół/związek wyznaniowy (tj. bez pomocy szkoły publicznej ani organu prowadzącego szkołę publiczną), ale odbywają się w ramach systemu oświaty | 34,4% |
| W grupie/grupach pozaszkolnych – lekcje religii są organizowane przez kościół/związek wyznaniowy w punkcie katechetycznym/punktach katechetycznych, w salach organizowanych samodzielnie przez kościół/związek wyznaniowy (tj. bez pomocy szkoły publicznej ani organu prowadzącego szkołę publiczną) i odbywają się poza systemem oświaty | 18,8% |
| W grupie/grupach pozaszkolnych – lekcje religii są organizowane przez kościół/związek wyznaniowy poza systemem oświaty , ale odbywają się w salach udostępnionych bezpłatnie przez szkołę publiczną/organ prowadzący szkołę publiczną | 5,2% |
| Ogółem | 100% |

Powyższe zestawienie wskazuje, że 24% kościołów i związków wyznaniowych, które organizują lekcje, działa poza systemem oświaty – w tabeli ukazane w podziale na kościoły i związki organizujące lekcje w punktach katechetycznych (18,8%) i w salach udostępnianych przez szkoły lub organy prowadzące (5,2%). Tym samym, mimo pobierania nauki religii, dzieci i młodzież nie mają możliwości uznania ocen uzyskanych z tych lekcji na świadectwach szkolnych.

W ankiecie poproszono przedstawicieli mniejszościowych kościołów i związków również o wyjaśnienie lub uzasadnienie organizacji lekcji poza systemem szkolnym.

Powody organizacji lekcji religii poza systemem szkolnym

| | |
|--|------------------|
| Zgodnie z obowiązującym prawem, na żądanie uczniów lub ich rodziców, szkoła publiczna ma obowiązek zorganizowania lekcji religii dla dzieci i młodzieży wyznania innego niż katolickie. Dlaczego nie skorzystali Państwo z takiej możliwości? | Częstość wskazań |
| Uczniowie lub rodzice uczniów zwracali się do szkoły lub organu prowadzącego szkołę o zorganizowanie lekcji religii naszego wyznania, ale lekcje te nie zostały zorganizowane | 4 |
| Kościół lub związek wyznaniowy zwracał się do szkoły lub organu prowadzącego szkołę o zorganizowanie lekcji religii naszego wyznania, ale lekcje te nie zostały zorganizowane | 3 |
| Uznaliśmy za bardziej dogodne rozwiązanie samodzielne organizowanie lekcji religii dla dzieci i młodzieży naszego wyznania | 38 |
| Nie organizujemy lekcji religii dla dzieci i młodzieży naszego wyznania | 19 |
| Trudno powiedzieć | 4 |
| Inne | 14 |

Odpowiedzi kryjące się pod kategorią *inne* zawierają takie pojedyncze wskazania, jak np. brak chętnych lub ich mała liczba, fakt, że lekcje organizowane są w ramach systemu oświaty, jak i poza nim, lub że instytucja wyznaniowa dopiero rozpoczyna swoją działalność.

Pogłębioną informację na temat powodów organizacji lekcji religii poza systemem oświaty dostarczają nam odpowiedzi na pytania otwarte ankiety *Dlaczego lekcje religii Państwa wyznania nie zostały zorganizowane przez szkołę publiczną/organ prowadzący szkołę publiczną? Dlaczego woleli Państwo samodzielnie zorganizować lekcje religii dla dzieci/młodzieży Państwa wyznania?* Obok obiektywnych trudności, takich jak brak kompetentnych osób do prowadzenia zajęć, lub ich niedostępność w dni powszednie, respondenci wskazywali na utarty zwyczaj organizowania lekcji religii przy danym Kościele i związku wyznaniowym.



Lecje nie zostały zorganizowane, gdyż zawsze odbywały się w meczecie.

Od lat praktykowana jest zasada, że lekcje religii organizowane są w miejscach zgromadzeń członków naszej społeczności w weekend.

Można wyróżnić dodatkowe, dalsze kategorie wypowiedzi respondentów, które wskazują na wagę, jaką Kościoły i związki wyznaniowe przywiązują do jakości nauczania religii, osiąganą również poprzez samodzielną organizację lekcji. Jest to też dla nich często prostsze rozwiązanie.

- **Lepsza znajomość przedmiotu/kompetentni nauczyciele**



Lepiej znamy materiał, tj. wiedzę biblijną oraz doktryny biblijne, które chcemy wiernie przekazać młodszemu pokoleniom.

Z powodu specyfiki nauczania.

- **Łatwość organizacji zajęć**



Dzieci naszego wyznania chodzą do różnych szkół, ich edukacja religijna odbywa się w kościele w niedziele, kiedy są razem.

Nasi wyznawcy są w rozproszeniu. W większości sytuacji lekcje religii odbywają się w niedziele, w trakcie nabożeństwa, ewentualnie przed lub po.

Ponieważ już mamy własny lokal i jest wygodniej dla nas, aby korzystać z naszych pomieszczeń.

- **Liczebność uczestników zajęć**



Lekcje religii organizowaliśmy samodzielnie, ponieważ liczba osób chętnych była niewystarczająca do zorganizowania takiej lekcji w szkołach.

Warto zauważyć, że ocena z nauczania religii poza szkołą może zostać również wpisana na świadectwo ucznia po wcześniejszych formalnych ustaleniach. Możemy mówić więc o potencjale współpracy pomiędzy kościołami i związkami wyznaniowymi a systemem oświaty. Chociaż jednym ze wskazań był również brak dostrzeżonej potrzeby nauczania w ramach systemu oświaty.

Z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich największą uwagę zwracają odpowiedzi wystawiające negatywną ocenę przedstawicielom systemu edukacji.



Brak dobrej woli organizacji lekcji religii innego wyznania niż katolickie.

Organ organizujący argumentował, że jest zbyt mało chętnych dzieci/młodzieży i że nie ma środków na opłacenie pensji osób prowadzących.

Przeskoczenie muru oporu ze strony dyrekcji szkoły lub organu prowadzącego zniechęca do organizacji lekcji religii w systemie oświaty.

4. Udostępnianie sal na lekcje religii

Zgodnie z przepisami kościoły i związki wyznaniowe organizujące samodzielnie lekcje religii mają możliwość wystąpienia o bezpłatne udostępnienie sal lekcyjnych na cele katechetyczne.

Korzystanie z bezpłatnego udostępnienia sal w celu organizacji lekcji religii dla dzieci lub młodzieży danego wyznania (rozkład procentowy odpowiedzi)

| Jeżeli samodzielnie organizują Państwo lekcje religii dla dzieci/młodzieży Państwa wyznania, to czy kiedykolwiek zwracali się Państwo do szkoły publicznej lub organu prowadzącego szkołę publiczną o bezpłatne udostępnienie sal? | Procent odpowiedzi |
|---|---------------------------|
| Nie | 68% |
| Tak | 20% |
| Trudno powiedzieć | 12% |
| Ogółem | 100% |

Zdecydowana większość respondentów zadeklarowała, że zachowuje pełną samodzielność w organizowaniu lekcji religii i nie korzysta z pomocy szkoły w tym zakresie. Kościoły i związki wyznaniowe wskazują następujące przyczyny nieskorzystania z możliwości bezpłatnego użyczenia sali przez szkołę: posiadanie własnego lokalu odpowiednio przystosowanego do prowadzenia zajęć oraz wygoda prowadzących lekcje i kościoła lub związku wyznaniowego, ale także wygoda dzieci. Jako dodatkowe przyczyny podawano także kwestię wyboru oraz niewiedzy o takiej możliwości. Niemniej należy odnotować, że część kościołów i związków korzysta z tego rozwiązania, co uzasadnia jego funkcjonowanie, nie daje jednak klarownej odpowiedzi na pytanie, dlaczego kościoły i związki wyznaniowe korzystające z sal nie włączają się do całonajowego systemu oświaty.

5. Inicjatywa w kwestii zorganizowania lekcji religii mniejszościowych

Jednym z celów niniejszego badania było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy występuje potrzeba formalnego rozszerzenia uprawnień do wychodzenia z inicjatywą nauczania religii w ramach systemu oświaty (obecnie formalnie przysługuje ona rodzicom i uczniom w szkołach ponadpodstawowych i ponadgimnazjalnych) także na kościoły i związki wyznaniowe. Z tego powodu w kwestionariuszach ankiet

dla przedstawicieli mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych znalazły się pytania o to, kto w praktyce zgłasza potrzebę zorganizowania lekcji religii.

Inicjatywa zorganizowania w szkole lekcji religii mniejszościowych.

| Stwierdził/a Pan/i, że lekcje religii dla dzieci/młodzieży Państwa wyznania są organizowane przez szkołę publiczną/organ prowadzący szkołę publiczną, (można wskazać więcej niż jedną odpowiedź). Kto zgłosił potrzebę zorganizowania tych lekcji religii? | Częstość wskazań |
|---|-------------------------|
| Potrzebę zorganizowania lekcji religii zgłosili uczniowie lub rodzice uczniów – bezpośrednio do szkoły/organu prowadzącego szkołę | 7 |
| Potrzebę zorganizowania lekcji religii zgłosili uczniowie lub rodzice uczniów – do kościoła/związku wyznaniowego, a to kościół/związek wyznaniowy zwrócił się w tej sprawie do szkoły/organu prowadzącego szkołę | 21 |
| Potrzebę zorganizowania lekcji religii zgłosił kościół/związek wyznaniowy z własnej inicjatywy (tj. bez udziału uczniów/rodziców uczniów), zwracając się w tej sprawie do szkoły/organu prowadzącego szkołę | 12 |
| Lekcje religii zorganizowała szkoła/organ prowadzący szkołę z własnej inicjatywy | 3 |
| Trudno powiedzieć | 1 |
| Inne | 1 |

Jak widać z powyższej tabeli, najczęściej zapotrzebowanie na lekcje religii dla dzieci, członków kościołów i wyznań mniejszościowych, zgłaszają rodzice bezpośrednio do władz danego kościoła, który następnie zwraca się do szkoły lub organu prowadzącego szkołę z prośbą o organizację lekcji (21 wskazań). W drugiej kolejności to kościoły i związki wyznaniowe z własnej inicjatywy zwracają się do szkoły z prośbą o organizację lekcji religii (12 wskazań). Dopiero na trzecim miejscu respondenci wskazywali na bezpośredni kontakt rodziców ze szkołą lub organem prowadzącym (7 wskazań).

Otrzymane wyniki potwierdziły zasadność tego pytania, gdyż w większości odpowiedzi przyznano, że to reprezentanci mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych zwrócili się z potrzebą organizacji lekcji religii do szkoły (czy to z własnej inicjatywy, czy też na prośbę uczniów lub rodziców). Tak duży odsetek interesujących nas przypadków można uzupełnić dodatkowo o wyniki odpowiedzi na pytanie skierowane wprost do respondentów o to, czy ich zdaniem omawiane uprawnienie należałoby rozszerzyć o kościoły i związki wyznaniowe.

Opinia na temat zmiany prawa, dotyczącej stron uprawnionych do zgłaszania potrzeby organizacji lekcji religii dla dzieci lub młodzieży danego wyznania

| Czy w Pana/i opinii, należałoby wprowadzić zmianę prawa polegającą na tym, że uprawnienie do żądania od szkoły publicznej zorganizowania lekcji religii, poza uczniami i ich rodzicami, otrzymałyby również Kościoły/związki wyznaniowe? | Procent odpowiedzi |
|---|---------------------------|
| Zdecydowanie nie | 5% |
| Raczej nie | 15% |
| Raczej tak | 15% |
| Zdecydowanie tak | 45% |
| Trudno powiedzieć | 20% |
| Ogółem | 100% |

Jak wynika z danych zaprezentowanych w powyższej tabeli, 60% respondentów opowiada się za zmianą obowiązujących regulacji i rozszerzeniem listy podmiotów uprawnionych do składania wniosku o zorganizowanie w szkole nauczania religii.

W odpowiedziach na otwarte pytania ankiety respondenci prezentują z kolei dobrą znajomość obowiązujących procedur i obeznanie z funkcjonowaniem lokalnego systemu oświatowego.

//

Szkoła, w której odbywają się lekcje religii muzułmańskiej, jest od wielu lat z nami zaprzyjaźniona. Dyrekcja szkoły bardzo przychylnie odnosi się do nas, zarówno do naszego środowiska, jak i religii.

//

Uczniowie szkoły ponadgimnazjalnej i ich rodzice wyrazili chęć kontynuowania nauki religii greckokatolickiej w szkole średniej. Udałem się do dyrektora szkoły z podaniem i prośbą o zorganizowanie zajęć. Prośba została pozytywnie rozpatrzona.

//

Spotkaliśmy się z bardzo pozytywną reakcją organu prowadzącego szkołę i ogromnym zrozumieniem dla potrzeb naszego kościoła. Lekcje religii zostały zorganizowane zgodnie z naszymi potrzebami. Większość zajęć lekcji religii odbywa się w międzyszkolnych punktach katechetycznych przy parafiach. Nie jest to podyktowane tym, że szkoły niechętnie chcą je organizować w szkole, lecz ilością uczniów w danej klasie.

Niestety część respondentów wskazuje także na problemy z respektowaniem przez władze szkolne oświadczeń woli uczniów i ich rodziców:

//

Dyrekcja szkoły lub organ prowadzący szkołę zasłaniał się tym, że nie wpłynęło takie zapotrzebowanie na organizację lekcji religii danego wyznania na poziomie szkoły lub samorządu. Po wyjaśnieniu specyfiki podjęcia mniejszości wyznaniowej i przedłożenia oświadczeń woli podpisanych przez rodziców/opiekunów prawnych, w odpowiedzi słyszymy: proszę czekać na odpowiedź, sprawa jest trudna, potrwa ona kilka miesięcy. Po takiej opieszałości urzędniczej przychodzi po miesiącu odpowiedź na piśmie, że to rodzice muszą złożyć w szkole takie oświadczenia, a nie kościół. W toku problemu kościół zwraca się o pomoc do kuratorium, które opieszale informuje szkołę o przepisach. Powyższa sprawa jest realizowana od 29 sierpnia 2013 roku i do dzisiaj nie jest sfinalizowana.

//

Niestety, nie zawsze udaje się załatwić sprawę pozytywnie. Nadal gminy nie chcą podpisywać porozumień w sprawie uczęszczania dzieci z różnych gmin do wspólnej grupy katechetycznej. Dzieci spoza gminy, które wyrażą zgodę na organizację religii, znajdują się tym samym poza systemem oświaty.

Dwóch respondentów zwróciło uwagę na ogólną poprawę sytuacji:

//

Po wprowadzeniu nauczania religii do szkół były trudności z ich zorganizowaniem. Nauczyciele religii/katecheci ewangeliccy nie byli wynagradzani za prowadzone lekcje, a szkoły jedynie przyjmowały do wiadomości, że konkretne dzieci/młodzież uczęszczają na lekcje innego kościoła. Były także trudności ze znalezieniem w szkole miejsca i odpowiedniego czasu na naukę religii ewangelickiej. Później ewangeliccy katecheci zostali zaakceptowani przez szkoły/organy prowadzące szkoły i wynagradzani. Traktowanie ewangelickich lekcji religii nie było i nie jest jednakowe w różnych miejscowościach. W jednych jest większa przychylność, w innych napotykamy stale na jakieś trudności – niechęć. Lekcje religii raczej zostały zorganizowane w miejscach i formach wskazanych przez proboszcza miejscowej parafii ewangelickiej, z niewielkimi wyjątkami. Najczęściej nie udało się zorganizować nauczania dla mniejszych grup w podobnym wieku, ale byliśmy zmuszeni do tworzenia jednej grupy dla dzieci z różnych klas, np. od 1 do 6.

"

Parafie zwracają się do wydziału oświaty urzędów gmin. Zobowiązane są podać imienny wykaz uczniów z miejscem ich zamieszkania, do której chodzą klasy i propozycje składu grup. Parafii wskazana jest szkoła jako organ prowadzący oraz określona ilość grup. Katecheta/ka omawiają zakres praw i obowiązków z dyrektorami tych szkół. Nie zawsze ilość grup odpowiadała oczekiwaniom parafii. Od 2014 roku sytuacja uległa zmianie na lepsze.

Jeden z respondentów zwrócił uwagę na pojawiającą się już wcześniej **kwestię nieznamomości przepisów przez szkoły bądź organy je nadzorujące**:

W naszym zborze (parafii) proces organizowania lekcji religii przebiegł bez problemów. W innych zborach (w innych miastach) były niewielkie problemy, wynikające z nieznamomości ustawy przez organy prowadzące szkoły publiczne. Po wyjaśnieniu zaistniałych sytuacji, lekcje zostały zorganizowane.

6. Czynniki ułatwiające i utrudniające organizowanie lekcji religii mniejszościowych w szkołach

Badanie miało również na celu zebranie głosów samych zainteresowanych co do ewentualnych odczuwanych utrudnień lub pożądaných ułatwień w tym zakresie. Część respondentów deklarowała, że nie dostrzega żadnych barier i wskazywała na znaczenie wielokulturowego środowiska, w którym funkcjonują.

"

Nie ma barier.

Tego nie odczuwamy, bo w naszym mieście jest 5 kultur religijnych i jesteśmy szanowani przez inne wyznania.

W części wypowiedzi znalazły się jednak uwagi mocno krytyczne. Respondenci, którzy dostrzegają takie bariery, wskazują głównie na nieznamomość prawa, niechęć do osób innego wyznania i opieszałość dyrektorów szkół i urzędników w organach prowadzących:

"

Brak znajomości przepisów w tym zakresie przez dyrekcje szkół, a niezadko przez organy prowadzące szkoły publiczne.

Opieszałość urzędnicza. Brak dobrej woli ze strony dyrekcji urzędników. Brak poszanowania praw mniejszości wyznaniowych, a nawet niechęć do ich znajomości i przestrzegania. Nietolerancja wyznaniowa.

Głównym czynnikiem utrudniającym życie w demokratycznym kraju jest dominacja wyznania rzymskokatolickiego.

Organizowanie lekcji religii w trybie międzyszkolnym wiąże się nie tylko ze stanem świadomości prawnej i społecznej, ale także z kwestiami natury bardzo pragmatycznej, np. koniecznością uzgadniania organizacji zajęć pomiędzy kilkoma gminami, co wynika z miejsca zamieszkania uczniów i często ich niewielkiej liczby:

//

Główną przeszkodą jest rozproszenie dzieci – są z różnych szkół, a często są to szkoły prowadzone przez różne organy, które nie są chętne, aby porozumiewać się w sprawie finansowania nauczycieli.

Niektóre parafie obejmują swoim terytorium kilka gmin. Rozmowy z każdą gminą są uciążliwe. Gdy w danej gminie liczba dzieci jest bardzo mała, gminy nie zawsze chcą rozmawiać.

W odpowiedzi na pytanie o czynniki ułatwiające organizację lekcji religii Kościołów mniejszościowych respondenci wskazywali na znaczenie prawidłowej organizacji procesu kształcenia, która obejmuje: systematyczność, uczestnictwo dzieci w zajęciach religii, dostępność narzędzi dydaktycznych wspomagających nauczanie religii oraz dostępność sal na potrzeby katechetyczne. Wymieniono również użyteczność wytycznych i instrukcji dotyczących wykładni przepisów prawnych na ten temat, przekazywanych z kuratorium do dyrekcji. Rolę kuratoriów dostrzeżono również jako gospodarza konferencji z udziałem dyrektorów, podczas których przedstawiciele kościołów i związków wyznaniowych mogliby dokonać prezentacji dobrych praktyk.

Zwracano również uwagę na problem minimalnej liczby uczniów, koniecznej do uruchomienia grupy przez szkołę lub organ prowadzący (co wskazuje na to, że nie wszyscy są świadomi aktualnego stanu prawnego).

//

Gdyby lekcje religii innych wyznań niż katolickie mogły być organizowane na terenie szkół publicznych dla każdej ilości uczniów, a nie tylko z góry (urzędowo) określonej, byłoby łatwiej takie przeprowadzić.



Od 2014 roku można zorganizować lekcję dla jednego dziecka. To bardzo istotne, bo na terenie danej gminy nieraz jest tylko jedno dziecko w pierwszej klasie, jedno w czwartej, jedno w gimnazjum.

7. Oceny z religii mniejszościowych na świadectwach szkolnych

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych szkołach i przedszkolach, uczniowie korzystający z nauki religii prowadzonej przez kościoły lub związki wyznaniowe otrzymują ocenę z religii na świadectwie wydawanym przez szkołę, do której uczęszczają, na podstawie zaświadczenia przekazanego przez katechetę. W ramach badania sprawdzono, jak kwestia wpisywania ocen z religii mniejszościowych na świadectwa szkolne uczniów wygląda w praktyce.

Wpisywanie ocen z religii na świadectwa szkolne (rozkład procentowy odpowiedzi)

| Czy oceny z lekcji religii, które Państwo organizują, są wpisywane na świadectwa szkolne? | Procent odpowiedzi |
|---|---------------------------|
| Nie, oceny z religii nie są wpisywane na świadectwo szkolne żadnego ucznia uczęszczającego na organizowane przez nas lekcje | 26% |
| Tak, oceny z religii są wpisywane na świadectwa szkolne w przypadku wszystkich uczniów, którzy uczęszczają na organizowane przez nas lekcje | 42% |
| U niektórych uczniów uczęszczających na organizowane przez nas lekcje oceny z religii są wpisywane na świadectwa szkolne, u innych nie są wpisywane | 32% |
| Ogółem | 100% |

Z odpowiedzi udzielonych w ankiecie przeprowadzonej wśród przedstawicieli mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych wynika, że oceny z lekcji religii nie są – jak w przypadku religii rzymskokatolickiej – każdorazowo wpisywane na świadectwa szkolne (jest tak tylko w 42% ankietowanych mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych). W pozostałych przypadkach ocen takich szkoły nie uwzględniają na świadectwie szkolnym w ogóle (26%), albo uwzględniają wybiórczo (32%).

Respondentów stwierdzających, że oceny nie są wpisywane na świadectwa uczniów uczęszczających na lekcje religii ich wyznania, zapytano o przyczyny takiej sytuacji. W większości odpowiedzi wskazano, że wina leży po stronie władz oświatowych.



Niekiedy jest to niefrasobliwość dyrekcji szkół, innym razem nieprzekazanie zaświadczenia do szkoły przez rodziców.

Brak znajomości prawa oświatowego na poziomie wychowawcy i dyrektora szkoły. Podważanie formalnego bytu mniejszości wyznaniowej. Dystans do innego wyznania.

Wychowawca lub dyrektor, który wcześniej nie miał przypadku ucznia z kościoła innego niż katolicki, podważa wiarygodność oceny, mimo złożonej deklaracji przez rodziców, że uczeń będzie nauczany w punkcie katechetycznym Kościoła Zielonoświątkowego. Katecheci Kościoła rzymskokatolickiego wyrażają swoje opinie np. co do kwalifikacji naszych nauczycieli.

Zdarzają się sytuacje, że dyrektor stwierdza, że nie zna naszego Kościoła i nie przyjmie świadectwa, szczególnie jeśli w tej szkole nie jest zatrudniony nauczyciel katecheta. Zdarzają się sytuacje, że ksiądz katolicki rozsyła pisma pocztą mailową do szkół, zabraniając wystawiania ocen uczniom z naszego Kościoła.

VI. DOSTĘPNOŚĆ LEKCJI ETYKI

1. Organizacja lekcji etyki w ramach systemu edukacji

Według danych Ministerstwa Edukacji Narodowej w Polsce w roku szkolnym 2014/2015 funkcjonowało 24 769 szkół publicznych. Lekcje etyki prowadzone były w 2 802 szkołach (11,3%), w 2 167 szkołach lekcji etyki nie organizowano (88,7%).

Szczegółowe zestawienie zawiera poniższa tabela.

Nauczanie etyki w szkołach publicznych dla dzieci i młodzieży (liczba szkół – stan w dniu 30 września 2014 r.)³⁶

| Typ szkoły | Szkoły z nauczaniem etyki | Szkoły bez nauczania etyki | Liczba szkół ogółem (100%) |
|----------------------------|---------------------------|----------------------------|----------------------------|
| Szkoła podstawowa | 1119 (9,1%) | 11 231 (90,9%) | 12 350 |
| Gimnazjum | 815 (12,4%) | 5 758 (87,6%) | 6 573 |
| Zasadnicza szkoła zawodowa | 89 (5,7%) | 1 468 (94,3%) | 1 557 |
| Liceum ogólnokształcące | 448 (24,4%) | 1 385 (75,6%) | 1 833 |

Nauczanie religii w szkołach publicznych dla dzieci i młodzieży (liczba szkół – stan w dniu 30 września 2014 r.)³⁷

| Typ szkoły | Szkoły z nauczaniem religii | Szkoły bez nauczania religii | Liczba szkół ogółem (100%) |
|----------------------------|-----------------------------|------------------------------|----------------------------|
| Szkoła podstawowa | 12 224 (99%) | 126 (1%) | 12 350 |
| Gimnazjum | 6 490 (98,7%) | 83 (1,3%) | 6 573 |
| Zasadnicza szkoła zawodowa | 1 480 (95,1%) | 77 (4,9%) | 1 557 |
| Liceum ogólnokształcące | 1 788 (97,5%) | 45 (2,5%) | 1 833 |

Jak widać z danych z powyższej tabeli, sytuacja nauczania etyki we wszystkich typach szkół publicznych jest zdecydowanie mniej korzystna niż nauczania re-

³⁶ Na podstawie statystyk MEN.

³⁷ Na podstawie statystyk MEN.

ligii. Wyraża się to nie tylko w dysproporcji liczby szkół, w których organizowane są lekcje religii (97,8%) w stosunku do tych, w których organizowane są (zarazem) lekcje etyki (11,3%), ale także w liczbie etatów nauczania tych przedmiotów w szkołach publicznych.

W roku szkolnym 2014/2015 (stan na dzień 30 września 2014 r.) w szkołach publicznych opłacano 23 414 etatów nauczycieli religii i 504 etaty nauczycieli etyki. W nauczaniu przedmiotów dotyczących kwestii światopoglądowych prawie wszystkie etaty przeznaczone są więc na nauczanie religii (97,9%), a zaledwie 2,1% etatów na nauczanie etyki.

Dysproporcja ta nie oznacza jednak, że sytuacja nauczania etyki w szkołach publicznych w ostatnich latach się nie zmienia. W roku szkolnym 2006/2007 szkół, w których organizowano lekcje etyki, było w Polsce 285. W roku szkolnym 2013/2014 szkół z etyką było 1 104, a w roku szkolnym 2014/2015 było ich już 2 802. W tym samym okresie liczba szkół, w których nie organizowano lekcji etyki, spadła z 28 351 do 21 967, a więc o ponad jedną piątą (22,5%). Liczba nauczycieli etyki, choć wciąż bardzo mała, wrosła w tym okresie prawie sześciokrotnie (z 88 etatów w 2006/2007 r. do 504 w roku szkolnym 2014/2015). Największy wzrost liczby lekcji etyki i etatów nauczycieli etyki nastąpił w roku szkolnym 2014/2015 – może mieć to związek z nowelizacją rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, i wprowadzeniem możliwości zorganizowania lekcji etyki nawet na życzenie jednego ucznia.

W przeprowadzonym badaniu starano się znaleźć odpowiedź na pytanie o przyczyny tak dużej dysproporcji w wyborach lekcji religii i lekcji etyki w szkole. Jak wyżej wspomniano, próba szkół wylosowanych do badania nie była reprezentatywna, została ona skonstruowana tak, by zwiększyć w niej reprezentację szkół, w których prowadzone były lekcje etyki³⁸. W związku z tym w badaniu organizowanie lekcji etyki na terenie swojej placówki oświatowej zadeklarowało 40,7% ankietowanych szkół publicznych, w 58,1% ankietowanych placówek nie odbywają się one natomiast wcale. W ankietowanych szkołach publicznych w praktyce prawie w ogóle nie korzysta się z możliwości organizowania nauczania etyki w formie zajęć międzyszkolnych (zajęcia z etyki organizowane w tej formie zadeklarowało tylko 1,2% dyrektorów szkół). Przyczyną niepowodzenia tej formy organizowania zajęć z etyki jest, jak wskazywali w ankiecie dyrektorzy, jej niedogodność dla uczniów. Zazwyczaj, gdy zgłosi się jedna lub kilka osób, władze szkolne proponują im zajęcia w oddziałach międzyklasowych lub międzyszkolnych, uczniowie zaś często albo nie

³⁸ Zob. rozdział *Metodologia*.

korzystają z tej oferty, albo po kilku tygodniach sami, uzasadniając to trudnościami organizacyjnymi, z zajęć tych rezygnują.

Z bardziej szczegółowej analizy odpowiedzi dyrektorów wynika także, że w rezultacie lekcje te odbywają się przeważnie na terenie własnej lub sąsiedniej, pobliskiej szkoły i problemem nie są kwestie związane z dojazdem, ale wyzwania organizacyjne związane ze skoordynowaniem godzin zajęć uczniów z kilku szkół.

Niezależnie od powyższego, z ankiety przeprowadzonej wśród dyrektorów szkół wynika, że w praktyce szkolnej zainteresowanie uczniów zorganizowaniem lekcji etyki jest umiarkowane.

Zainteresowanie lekcjami etyki w szkołach publicznych

| Czy w bieżącym roku szkolnym w Państwa szkole byli uczniowie zainteresowani nauką etyki? | Procent odpowiedzi |
|---|---------------------------|
| Tak | 42% |
| Nikt nie zgłaszał potrzeby zorganizowania lekcji etyki | 56,6% |
| Zgłoszono potrzebę zorganizowania lekcji etyki, ale ostatecznie lekcje te nie są dla naszych uczniów prowadzone | 1,4% |
| Ogółem | 100% |

W szkołach, w których nie nauczano etyki, 98% dyrektorów tłumaczy to faktem, że nikt nie zgłaszał potrzeby ich organizacji, jest małe zainteresowanie zarówno ze strony uczniów, jak i ich rodziców. Podkreślano też brak nauczycieli z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym i specjalistycznym do prowadzenia zajęć z tego przedmiotu.

Deklaracje 1,4% ankietowanych dyrektorów, że co prawda w ich szkołach zgłaszano potrzebę zorganizowania lekcji etyki, ale ostatecznie lekcji tych nie zorganizowano, wskazują, że rozbieżność między społecznym zapotrzebowaniem na lekcje etyki a możliwością ich zorganizowania przez szkoły publiczne jest mała i wynika przede wszystkim z braku wykwalifikowanej kadry przygotowanej do prowadzenia tych zajęć. Trzeba jednak pamiętać, że badana próba nie była reprezentatywna. W skali kraju przewaga szkół, w których nie organizuje się lekcji etyki, jest znacznie większa niż w badanej próbie, a zatem również odsetek sytuacji, w których po stronie uczniów jest zapotrzebowanie na lekcje etyki, ale szkoła ich nie organizuje, może być odpowiednio większy.

Dyrektorzy szkół, jak wynika z ankiet, nie mają jednak pogłębionej wiedzy na temat powodów uczęszczania lub nieuczęszczania uczniów na lekcje etyki, nie deklarują w ankietach swojego stosunku do przydatności i sensowności nauczania tego przedmiotu w szkole, nie jest ona w centrum ich pedagogicznej uwagi, jest raczej jednym z wielu zdań organizacyjnych, których rozwiązaniem zajmują się na co dzień w swojej pracy.

W celu pogłębienia wiedzy na temat procesu organizacji lekcji etyki zwrócono się do organizacji i osób zabiegających o lekcje etyki w szkole. Zebrane dane wskazują, że 55 respondentów starało się o organizację lekcji etyki w ramach systemu edukacji na przestrzeni ostatnich pięciu lat, w tym 8 osób starało się o lekcje etyki przed 2010 r., 24 osoby podejmowały starania w latach 2010-2013, a w 2014 r. – 36 osób (respondenci mogli zaznaczać próby podejmowane w różnych przedziałach czasowych). Daje to sumę 68 starań o wprowadzenie i upowszechnienie dostępu do lekcji etyki w ramach systemu oświaty. Niniejsza analiza jakościowa została dokonana w oparciu o związane z nimi doświadczenia. Podział na lata, w których podejmowano starania o organizację lekcji etyki, jest znaczący z racji zapadłego w 2010 r. wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Grzelak przeciwko Polsce i nowelizacji w 2014 r. rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (opisane w rozdziale *Stan prawny*).

Na pytanie otwarte zawarte w ankiecie: *Proszę opisać, z jaką reakcją się Pan/i spotkał/a, zgłaszając potrzebę zorganizowania lekcji etyki*, respondenci, którzy starali się o zorganizowanie lekcji etyki **przed rokiem 2010**, opisali następujące reakcje ze strony dyrekcji szkół:

- **Odmowa z powodu braku chętnych**



Reakcja to uśmiech, a następnie stwierdzenie, że nie ma takiej możliwości, a ja jestem pierwszy, który czegoś takiego się domaga.

Odmowa z racji małej ilości chętnych – niespełniony wymóg. Osobista odpowiedź dyrektorki.

Zastępca dyrektora wysłuchał mnie, a następnie stwierdził, że zrobi co się da w tej sprawie. I nic więcej nie zrobił, oczywiście. Na następnym spotkaniu powiedział, że nikt oprócz mnie nie chce etyki w szkole, więc nic się nie da zrobić.

- **Odmowa z powodu braku nauczycieli etyki lub innych powodów**



Nie ma nauczyciela, który mógłby poprowadzić takie zajęcia.

Nie ma możliwości ze względu na brak etatów i ze względów organizacyjnych;

//

W latach 1999-2003 zaproponowano dziecku siedzenie w bibliotece zamiast lekcji religii, brak możliwości wcześniejszego wyjścia ze szkoły w przypadku lekcji religii jako ostatniej godziny zajęć. W latach 2003-2006 w gimnazjum stwierdzono, że nie ma możliwości nieuczestniczenia w lekcji religii (dziecko na nie chodziło przez cały tok nauki), w 2006-2008 mimo prośb wielu uczniów liceum nie podjęto jakichkolwiek kroków w stronę lekcji etyki.

- **Działania pozorne**

//

Zgoda, ale etykę miał prowadzić katecheta.

- **Wywieranie presji i „przymus symboliczny”**

//

Religia jest obowiązkowa.

Porozmawiam z rodzicami, by wypisać Cię z lekcji religii, ale nie obiecuję, że to zakończy się dla Ciebie pomyślnie.

Rodzice doszli do wniosku, że mimo, że nauczanie religii jest na skandalicznym poziomie, boją się zabrać dzieci z tych lekcji, bo potem będą miały problemy przy bierzowaniu. W efekcie nie zebraliśmy wymaganej grupy 6 osób.

W latach 2010-2013, po wydaniu wyroku przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie Grzelak przeciwko Polsce, sytuacja nie uległa znaczącym zmianom. Respondenci wskazując zmiany pozytywne podkreślali też bierność szkół i występowanie wcześniej ujawnionych ograniczeń:

- **Odmowa z powodu braku chętnych**

//

Stwierdzono, że z powodu zbyt małej ilości chętnych (2 osoby) nie można zorganizować zajęć lekcji etyki.

- **Odmowa z powodu braku nauczycieli etyki lub powodów finansowych**

//

Spotkałam się z dużym zrozumieniem, barierą dla dyrektora był brak pieniędzy.

Że szkoła, przedszkole nie widzi takiej potrzeby, lub w kolejnych latach, że nie ma pieniędzy lub osoby do prowadzenia zajęć.

Odmowa z uwagi na małe zainteresowanie, które wynikało moim zdaniem z nieinformowania rodziców o możliwych alternatywach, w tym także uczęszczania na religię i etykę jednocześnie.

- **Zrozumienie, ale brak konkretnych działań**

//

Sprawa miała być rozpatrzona, nigdy nie dostałam odpowiedzi;

Ze zrozumieniem, ale po miesiącu efektów brak.

Ze zrozumieniem, jednak nie poczyniono w tym kierunku żadnych zmian;

Zapotrzebowanie na etykę zgłaszałem jako nauczyciel swojemu dyrektorowi szkoły, padły obietnice, że etyka będzie, ostatecznie nie została zorganizowana bez podania powodu.

Od roku 2014 problemy organizacyjne nie zniknęły, ale też szkoły powoli zaczęły ewoluować **w stronę otwierania się na organizację lekcji etyki.**

- **Odmowa z powodu niezajomości przepisów**

//

Dyrekcja szkoły nie była zapoznana z nowym rozporządzeniem ministra edukacji dotyczącym organizacji lekcji religii. Nie było odpowiednich ankiet, dopiero po naszej interwencji powstały ankiety, też nie do końca prawidłowe [nie było wyboru opcji: religia i etyka – dziecko uczestniczy w obu zajęciach]. Z tego powodu rodzice większości uczniów nadal sądzą, że dziecko nie może uczęszczać na religię i na etykę jednocześnie. Kolejnym problemem było zorganizowanie lekcji etyki w jednej tylko szkole podsta-

wowej na drugim końcu miasta, w takich godzinach, że rodzic, jeśli pracuje do 15.00 lub dłużej, nie może zawieźć dziecka 7-letniego na te zajęcia. Dopiero po naszej interwencji w urzędzie miasta lekcje zostały zorganizowane w szkole, do której uczęszcza dziecko.

Przed wejściem rozporządzenia MEN z 2014 usłyszałam, że nie ma zainteresowania etyką. Ponieważ moje dziecko jako jedyne z całej szkoły nie uczestniczy w lekcjach religii. We wrześniu powiedziano mi, że nie ma w szkole nauczyciela/nauczycielki z uprawnieniami do nauczania etyki.

• Próby przekonania do innych rozwiązań

//

Pani dyrektor stwierdziła, że nie przewiduje lekcji etyki. Próbowała mnie przekonać do lekcji religii, ponieważ ksiądz bardzo chwali moją córkę, a ona dostała 6 z tego przedmiotu.

Dostałem najpierw informację, że jedna osoba to za mało. Potem powoływałem się na prawo – wtedy powoli pani dyrektor zniechęciła mnie. Głównie tym, jak dziecko będzie się czuło.

• Zgoda oraz niepełna realizacja programu

//

Brak reakcji, pismo wpłynęło do sekretariatu, przez długi czas nic się nie działo, a potem lekcje etyki pojawiły się po ok. miesiącu.

• Zgoda oraz pełna realizacja programu

//

Kobieta prowadząca punkt informacyjny dla rodziców nowo powstającej szkoły przyjęła moją prośbę do wiadomości. Wydaje mi się, że lekcje etyki były już planowane, ponieważ jeszcze zanim powstała szkoła, rodzice otrzymali ankietę do wypełnienia z prośbą o zaznaczenie, jakimi lekcjami są zainteresowani: lekcje religii – jakiego wyznania, lekcje etyki.

Nie było problemu. Dyrekcja powiedziała, że ma kilka zgłoszeń i będzie szukała rozwiązania.

"

Z reakcją pozytywną. Na lekcje etyki zapisało się 88 uczniów. Jednak były problemy z wpisaniem lekcji etyki do planu lekcji (nie została nigdy wpisana) oraz kłopoty z ustaleniem planu zajęć i wyznaczeniem sal (plan zmieniał się kilkakrotnie, sale również). Ostatecznie większość dzieci wypisało się z lekcji etyki (zostało 12 osób, którym pasował plan). Wielokrotne prośby o wpisanie do planu lekcji etyki, pozostały bez reakcji.

• Zgoda oraz organizacja lekcji z pewnymi problemami

"

W czerwcu napisałam kilkustronowe pismo na temat moich próśb dotyczących m.in. religii (nie w środku planu lekcji) oraz etyki (aby jednak ją zorganizować), no i że dowiedziałam się, że nawet dla jednego ucznia ma być, więc ja już ich informuję, że jestem zainteresowana, w załączniku podałam przydatnych linków do rozporządzeń, interpretacji, Fundacji Wolność od Religii, Etyka w Szkole itp. Nie odpisano mi do dzisiaj. Natomiast pani Dyrektor (nie mylić z wice) była we wrześniu w porządku. Syn (nie ma tragedii) chodzi na etykę do szkoły podstawowej 200 metrów od jego szkoły podstawowej, bo jest jedyny w całej szkole. Wiem, że jeszcze jedno dziecko było chętne, ale pewnie przez to prowadzenie zrezygnowali. Syn uczy się z jeszcze dwoma dziećmi z tej szkoły. Nauczycielka od etyki jest do rany przyłóż. Natomiast wkurzyło mnie, że etyka jest od 1 października dopiero. Dyrektorka twierdziła, że to Prezydent się ociąga z podjęciem decyzji. Miłym zaskoczeniem jest natomiast to, że syn ma etykę aż 2 razy w tygodniu. Jednego dnia od razu po ostatniej lekcji, drugiego dnia w czasie okienka;

"

Dyrekcja była bardzo otwarta, jednak problemem przedstawionym mi okazało się zatrudnienie nauczyciela (dodatkowy etat). Żaden z nauczycieli uczących w szkole nie miał wtedy uprawnień do nauczania etyki. Dyrekcja twierdziła, że nie ma nauczycieli etyki. Znaleźliśmy nauczycielkę samą, z pomocą przyszedł nam portal etykawshkole.pl. Dyrekcja stwierdziła, że nie może zatrudnić tego nauczyciela, więc dogadaliśmy się i ze szkołą i z nauczycielką, że będzie lekcji udzielać prywatnie, ale na terenie szkoły, w czasie kiedy reszta klasy ma religię. Na zajęcia chodziły wtedy 2 osoby. W tym samym czasie dyrekcja wysłała jedną z nauczycielek pracujących w szkole na studia dające uprawnienia nauczania etyki.

Analiza odpowiedzi respondentów wskazuje na **wyraźną zmianę w podejściu do organizacji lekcji etyki przez przedstawicieli organów nadzorujących oraz dyrekcje szkół od roku 2014**. Mimo trudności, dyrektorzy szkół organizowali, bądź wskazywali placówki międzyszkolne, w których można uczyć się na lekcje etyki. Zmiany legislacyjne oraz kampanie informacyjne przyczyniły się do lepszej znajomości obowiązujących przepisów przez funkcjonariuszy publicznych na szczeblu lokalnym. Osoby bądź organizacje ubiegające się o lekcje etyki z racji swojej „tożsamości mniejszościowej” odznaczają się wyjątkowo dobrą znajomością prawa. Osoby, które zabiegają o zmianę prawa, postaw czy obyczajów, muszą wykazać się inicjatywą. Dlatego rodzice i przedstawiciele organizacji starających się o lekcje etyki często powołują się na obowiązujące przepisy w rozmowach z dyrektorami szkół. Wielokrotnie wskazywali na nieznaną aktualnie obowiązujących przepisów po stronie dyrektorów. Respondenci zwrócili także uwagę na próby przekonania ich do innych rozwiązań z powodu złego samopoczucia dziecka, braku funduszy czy braku nauczyciela. **Dyrektorzy znają przepisy prawa, ale w pierwszej kolejności próbują, powołując się na dobro dziecka i różne powody pragmatyczne, zniechęcić osoby starające się o zorganizowanie w szkole lekcji etyki.** Tym samym jednak ograniczają możliwość realizacji przysługujących praw rodzicom, dzieciom i młodzieży.

2. Informowanie o prawie wyboru lekcji etyki

Respondenci wielokrotnie zwracali uwagę na brak informacji o możliwości organizacji lekcji etyki lub informacje szczątkowe, czy wręcz przekazywane w formie zniechęcającej do udziału, a nawet stygmatyzującej osobę, która wyraziła zainteresowanie lekcjami etyki.



Dyrekcja rozdała na początku roku szkolnego kartki dotyczące wyboru religii katolickiej. O etyce nie było ani słowa.

Na moje żądanie poinformowania rodziców o możliwości zorganizowania etyki, wychowawczyni przyniosła deklarację TYLKO do klasy mojej córki i oświadczyła, że na MOJE życzenie pani dyrektor kazała rozdać deklaracje. Zapytała, czy są chętni. Nie było. Schowała kartki.

Na pierwszym zebraniu ogólnym, dyrektor oznajmiła rodzicom, że „lekcje etyki oczywiście mogą się odbyć na życzenie, ale najprawdopodobniej odbędą się poza szkołą i mogą się odbywać w bardzo późnych godzinach”. Rodzice byli ewidentnie zniechęceni do etyki.

"

Negatywne – rodzice na pierwszym zebraniu z dyrekcją byli zniechęceni do składania deklaracji. W rozmowach z wychowawczynią czułam się, jakby chęć zorganizowania etyki była jakąś moją fanaberią.

Cytowane przykładowo wypowiedzi potwierdzają, że rzetelne informowanie rodziców i uczniów o prawie do lekcji etyki w szkole publicznej powinno należeć do obowiązków władz szkolnych. Jest ono bowiem pierwszym krokiem do wyrównania szans uczniów, którzy chcieliby skorzystać z nauczania tego przedmiotu.

3. Nauczyciele etyki

Jak wynika z ankiety przeprowadzonej wśród dyrektorów szkół, w których prowadzone są lekcje etyki, przeważnie prowadzi je jeden nauczyciel (w 81,6% tych szkół), rzadziej – dwóch (13,0% szkół), natomiast trzech lub więcej to sytuacja bardzo rzadka. W sensie statystycznym nie potwierdziły się wyrażane czasem w mediach obawy, że nauczycielami etyki będą katecheci, uczący zarazem w tych samych szkołach religii. Taka sytuacja ma miejsce rzadko (4,5% nauczycieli lekcji etyki uczy równocześnie religii rzymskokatolickiej), zdecydowana zaś większość nauczycieli etyki albo uczy zarazem przedmiotów innych niż religia (70,2% nauczycieli etyki), albo uczy wyłącznie etyki (25,1%).

Natomiast wśród wypowiedzi osób starających się o lekcje etyki przed 2010 rokiem wielokrotnie jako jeden z głównych powodów odmowy organizacji lekcji etyki pojawiał się brak odpowiedniej kadry lub brak funduszy na etat dla nauczyciela tego przedmiotu. Zwracano też uwagę na wspomnianą wyżej sytuację, kiedy do prowadzenia lekcji etyki zatrudniano katechetów zamiast etyków.

"

Dobra, ale otrzymaliśmy informacje, że zajęcia poprowadzi katecheta;

Przeszkodą było to, że szkoła zaferowała naukę etyki przez katechetę na podstawie podręcznika napisanego przez księdza katolickiego, co uznaliśmy za bezsensowne. I na tym historia się kończy.

Jedna z respondentek zaproponowała certyfikowanie nauczycieli etyki, aby nie propagowali określonego światopoglądu religijnego.

"

W związku z naszymi odczuciami co do prób przekazywania własnego światopoglądu przez nauczyciela, uważam, że nauczyciele etyki powinni być sprawdzani (może certyfikowani) przez organizację pozarządową (niezwiązane z żadnym kościołem), na podobnej zasadzie, na jakiej działa skierowanie do szkoły katechety przez biskupa. Takie organizacje powinny trzymać pieczę nad jakością zajęć, monitorować je, wyjaśniać problemy i wątpliwości rodziców.

Powyższe wypowiedzi ilustrują zjawisko, które można określić jako działanie pozorne. W sytuacji, kiedy etyka stanowi alternatywę dla osób, które chciałyby, aby ich dzieci wychowywały się w otoczeniu neutralnym światopoglądowo, zatrudnianie katechety na stanowisku nauczyciela etyki jest działaniem naruszającym tę neutralność.

Zebrany materiał ma charakter jakościowy i służy do pogłębienia wiedzy na temat obserwowanych zjawisk. Mimo, że nie stanowi podstawy dla uogólnień, to jednak wydaje się, że sytuacja nauczycieli etyki w szkołach uległa w ostatnich latach pewnej poprawie. Wypowiedzi respondentów sygnalizują stopniowe otwieranie się szkół na organizowanie lekcji etyki i rzadsze traktowanie ich jako opozycji do lekcji religii, co wydaje się szczególnie istotne w kontekście budowania pozytywnego klimatu dla różnorodności wyznaniowej i światopoglądowej.

4. Etyka w szkolnym planie zajęć

Umieszczenie lekcji etyki w szkolnym planie lekcji ma duże znaczenie dla frekwencji na tych zajęciach, jest też poważnym wyzwaniem organizacyjnym dla władz szkoły, związanym również z koniecznością zapewnienia opieki pedagogicznej dla tych uczniów, którzy na zajęcia te nie chodzą (zwłaszcza, gdy odbywają się one w środku dnia szkolnego). Ponieważ lekcje te przeważnie organizowane są w formie zajęć dla grup międzyklasowych/międzyoddziałowych, umiejscowienie ich w planie lekcji jest szczególnie ważne.

Lekcje etyki w planie zajęć szkolnych

| Jakie jest umiejscowienie w planie zajęć szkolnych lekcji etyki organizowane w grupie/grupach międzyklasowych/międzyoddziałowych? | Procent odpowiedzi |
|--|---------------------------|
| Lekcje etyki odbywają się bezpośrednio na początku lub na końcu zajęć (tj. jako pierwsza lub ostatnia lekcja danego dnia). | 64,6% |

| | |
|--|-------|
| Lekcje etyki odbywają się przed lub po zajęciach, ale z „okienkiem”, tzn. uczniowie muszą czekać na zajęcia. | 11,8% |
| Lekcje etyki odbywają się pomiędzy innymi lekcjami. | 7,1% |
| Część lekcji etyki odbywa się na początku lub końcu zajęć, a część pomiędzy innymi lekcjami. | 13,7% |
| Inne | 2,8% |
| Ogółem | 100% |

Jak wynika z przedstawionej tabeli, lekcje etyki przeważnie usytuowane są w szkolnych planach w sposób oddający ich fakultatywny charakter. Nie wymusza on czasu oczekiwania na zajęcia, niemniej wymaga również większej determinacji ze strony uczniów, ponieważ łatwiej zrezygnować z ostatniej godziny lekcji, niż z lekcji wpisanej pomiędzy inne zajęcia, tak jak często organizowane są lekcje religii rzymskokatolickiej.

Uwagę na nierówne traktowanie lekcji etyki i religii w planie zajęć szkolnych zwróciły także osoby ubiegające się o organizację tych zajęć. Uczniowie uczęszczający na lekcje etyki mają „okienka” lub przychodzą do szkoły po godzinach lekcyjnych.



Zorganizowanie lekcji etyki to jedno, ale równie ważne jest ich miejsce w ramowym planie lekcji. Lekcje religii katolickiej prowadzone są w środku dnia, natomiast na lekcje etyki muszą czekać, ponieważ odbywają się one po południu.

20 października 2014 r. okazało się, że córka będzie miała lekcję etyki na 8 godzinie lekcyjnej, przy czym po 4 lekcji przychodzi do domu!

5. Opieka nad uczniami nieuczęszczającymi na lekcje etyki lub religii

Kwestia zapewnienia opieki pedagogicznej nad uczniami, którzy nie uczęszczają ani na lekcje religii, ani na lekcje etyki, była przedmiotem dwóch pytań ankiety adresowanej do dyrektorów szkół. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że tylko 4,7 % szkół nie organizuje takiej opieki. Na ogół są to jednak działania rutynowe i nieangażujące nowych etatów, niewymagające też opracowania szczególnych programów szkolnych dla takich uczniów. Uczniowie mogą spędzić czas w bibliotece szkolnej lub świetlicy, przy czym pobyt ten może łączyć się z uczestnictwem w organizowanych tam zajęciach (47,7% odpowiedzi) lub mieć charakter bardziej bierny (50,3% odpowiedzi).

Analiza odpowiedzi na pytanie otwarte w ankiecie skierowanej do osób starających się o lekcje etyki wyraźnie pokazuje zmianę podejścia dyrektorów szkół do uczniów i rodziców starających się o lekcje etyki. Niemniej wypowiedzi respondentów opisujące sytuacje, w których dzieci nieuczęszczające na lekcje religii spędzały tę godzinę np. w bibliotece szkolnej biernie oczekując na następne zajęcia, nie mając zapewnionych lekcji etyki, mają wydźwięk negatywny.

Respondenci zwracają jednak uwagę na poprawę relacji z dyrektorami szkół. Nawet gdy lekcje etyki nie zostały zorganizowane w sposób przystępny dla uczniów, dyrektorzy wykazują większe zainteresowanie sytuacją dzieci.



Po wypełnieniu oświadczenia w październiku, że syn wybiera tylko lekcje etyki w roku szkolnym 2014/2015, zostałam wezwana do dyrekcji gimnazjum i poinformowana, że mój syn jest jedyną osobą w całym gimnazjum, która nie chodzi na lekcje religii i dostałam informację, że lekcje etyki zostaną zorganizowane w odległym o 7 km innym gimnazjum w godzinach popołudniowych. Po tej informacji zrezygnowałam z lekcji etyki. Zostałam poproszona wobec tego o napisanie prośby do dyrekcji, aby syn, który nie będzie uczęszczał na lekcje religii, został objęty opieką świetlicy, bądź w przypadku, gdy lekcja religii jest jego ostatnią lekcją w planie dnia, to ja biorę za niego odpowiedzialność. Zostałam zniechęcona faktem, że będę musiała wozić syna do odległej placówki, gdyż popołudniami syn ma inne zajęcia prywatne i czas na odpoczynek, zainteresowania itp.

Przykład ten wskazuje wagę lokalizacji, w której organizowane są lekcje. Zbytne oddalenie od miejsca zamieszkania stanowi barierę skutecznie powstrzymującą przed korzystaniem z proponowanych zajęć.

6. Czynniki ułatwiające i utrudniające organizowanie lekcji etyki w szkołach

Zorganizowanie lekcji etyki w szkole publicznej, w sytuacji małej liczby chętnych, problemów z umiejscowieniem ich w planie lekcji, sal lekcyjnych itd. wymaga dużego samozaparcia. **Osoby starające się o organizację lekcji etyki najczęściej wykonują wszystkie kroki samodzielnie.** Z perspektywy wyrównywania szans istotne jest, **czy otrzymują wsparcie** w tym procesie.

Wsparcie w organizacji lekcji etyki

| Czy ktoś udzielił Panu/i pomocy przy próbach zorganizowania lekcji etyki? Jeśli tak, to kto (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)? | Liczba wskazań |
|--|-----------------------|
| Przedstawiciel dyrekcji szkoły | 10 |
| Uczeń/uczniowie | 2 |
| Rodzice | 6 |
| Nauczyciel | 2 |
| Organizacja pozarządowa | 4 |
| Nikt | 31 |
| Suma | 55 |

Jak wynika w danych zawartych w tabeli, 31 respondentów stwierdziło, że nikt im nie pomógł przy próbach zorganizowania lekcji etyki. W 10 przypadkach osoby te uzyskały pomoc przedstawiciele dyrekcji szkoły. W kontekście stopniowej zmiany nastawienia władz szkolnych do lekcji etyki udzielane wsparcie może dodatkowo stanowić o całościowej lepszej współpracy wszystkich zainteresowanych stron.

Warto też zauważyć, że dyrektorzy szkół coraz częściej sami wykazują inicjatywę w organizowaniu zajęć etyki w swoich szkołach. Z ankiety przeprowadzonej z dyrektorami wynika, że lekcje te organizowane są głównie z inicjatywy rodziców (284 wskazania), w następnej kolejności – uczniów (174 wskazania), i w trzeciej kolejności – dyrekcji szkół (147 wskazania). Znacznie rzadziej inicjatywę taką wykazują nauczyciele szkoły (45 wskazania) oraz organ prowadzący szkołę (22 wskazania).

Należy też zaznaczyć, że w percepcji osób starających się o lekcje, istotne znaczenie miała **zmiana przepisów**.



Nowelizacja ustawy ułatwiła zorganizowanie etyki.

A co za tym idzie, **znajomość aktualnych regulacji prawa przez dyrekcje szkół oraz ich przedstawicieli**.



Dyrekcja szkoły nie była zapoznana z nowym rozporządzeniem Ministra Edukacji dotyczącym organizacji lekcji religii. Nie było odpowiednich ankiet, dopiero po naszej interwencji powstały ankiety.

Problem jest w tym, że o swoje prawa trzeba zawalczyć, dyrekcje szkół albo nie znają prawa albo udają, że nie znają i forsują utarte stare rozwiązania „najlepsze” dla wszystkich.

Powyższa uwaga odnosi się również do **postawy dyrekcji szkół oraz ich przedstawicieli**. Czynnikiem utrudniającym lub ułatwiającym organizację lekcji etyki, o którym była już wcześniej mowa, jest także **informowanie o możliwości wyboru lekcji etyki, lekcji religii lub ich obu**. Wyzwanie stanowi również **zastrudnienie kompetentnych nauczycieli** oraz **organizacja planu lekcji** – osoby uczęszczające na lekcje etyki są zmuszone w niektórych sytuacjach dojeżdżać do innych szkół na lekcje.

VII. PRZYKŁADY DYSKRYMINACJI ZE WZGLĘDU NA RELIGIĘ I ŚWIATOPOGLĄD

Na podstawie przeprowadzonych badań Rzecznik Praw Obywatelskich wyróżnił następujące przykłady działań noszących znamiona dyskryminacji ze względu na religię i światopogląd w obszarze edukacji.

1. W dostępie do lekcji religii mniejszości wyznaniowych za przejaw dyskryminacji należy uznać:

- **Brak podejmowania skutecznych działań ze strony szkoły lub organu prowadzącego na poziomie gminy, mających na celu włączenie lekcji religii mniejszościowych do systemu oświaty.** 58,3 % mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych, które brały udział w badaniu, organizują lekcje religii swojego wyznania, z czego 24% deklaruje, że ich lekcje organizowane są poza systemem oświaty.
- **Nieuwzględnienie oceny z religii mniejszości wyznaniowych na świadectwie szkolnym dziecka.** Ocena ta może mieć wpływ na średnią stopni, co skutkuje nierówną sytuacją tych dzieci w systemie oświaty. W przypadku 26% kościołów i związków wyznaniowych, które organizują lekcje religii, oceny nigdy nie są uwzględniane na świadectwach, w sytuacji dalszych 32% są uwzględniane wybiórczo.
- **Brak wynagrodzenia dla nauczycieli religii i wyznań mniejszościowych** prowadzących zajęcia w ramach systemu oświaty.
- **Utrudnianie organizacji lekcji religii i wyznań mniejszościowych dla dzieci w jednym wieku** i wywieranie presji dla tworzenia łączonych klas, np. dla dzieci od pierwszej do szóstej klasy szkoły podstawowej.
- **Okazywanie niechęci osobom innego wyznania oraz związana z nią opieczętość dyrektorów i urzędników organów prowadzących** w załatwianiu spraw dotyczących organizacji lekcji religii mniejszościowych, np. w sytuacji konieczności uzgodnienia organizacji zajęć pomiędzy kilkoma gminami lub przy małej liczbie dzieci danego wyznania zamieszkującej teren danej gminy.
- **Żądanie składania deklaracji o odmowie uczestnictwa w lekcjach religii** w szczególności w obecności innych rodziców lub uczniów.

2. W dostępie do lekcji etyki za przejaw dyskryminacji należy uznać:

- **Negatywną reakcją na zgłoszenie chęci udziału w lekcjach etyki przez rodziców, młodzież i dzieci**, np. lekceważenie zgłoszenia, przyjęcie zgłoszenia, ale brak dalszej reakcji; wywieranie presji na udział dziecka w lekcji religii, w tym przekazywanie informacji o obowiązkowym uczestnictwie w lekcji religii, w sytuacji, kiedy zgodnie z przepisami jest ono dobrowolne, a tym samym zniechęcanie do udziału w lekcjach etyki; zniechęcanie do lekcji etyki z innych względów np. przekonywanie, że dziecko będzie miało gorsze samopoczucie.
- **Odmowę organizacji lekcji etyki ze względu na małą liczbę chętnych**. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, wystarczy jedno zgłoszenie ze strony rodziców lub uczniów, aby dyrektor szkoły był zobligowany do zorganizowania lekcji etyki.
- **Odmowę zorganizowania lekcji etyki ze względu na brak nauczyciela, brak funduszy lub z innych powodów**.
- **Organizowanie lekcji etyki w godzinach i w placówkach utrudniających uczestnictwo w lekcji**, np. poza standardowymi godzinami lekcyjnymi, w placówkach międzyszkolnych oddalonych od miejsca zamieszkania ucznia.
- **Nieinformowanie o możliwości wyboru etyki**, niewpisywanie lekcji etyki do planu zajęć szkolnych, opóźnianie uruchomienia zajęć z etyki względem początku roku szkolnego.

VIII. WNIOSKI I ZALECENIA

Z przeprowadzonych badań wynika, że dostępność lekcji religii mniejszości wyznaniowych oraz lekcji etyki w ramach systemu edukacji szkolnej znacznie poprawiła się w ostatnich latach – zarówno w sensie rozwiązań prawnych, jak i praktyki oświatowej. Zalecenia Rzecznika Praw Obywatelskich dotyczą zatem przede wszystkim dalszego doskonalenia rozwiązań organizacyjnych i praktyki szkolnej w tych obszarach i aspektach, na które zwracali uwagę sami zainteresowani – biorący udział w badaniu oraz w spotkaniu w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich podsumowującym jego wyniki – dyrektorzy szkół, przedstawiciele mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych oraz organizacji działających na rzecz większej dostępności lekcji etyki w szkołach. Uwzględnione zostały także wnioski wynikające z analizy danych urzędowych.

1. Dane statystyczne

Gromadzone przez Ministerstwo Edukacji Narodowej dane statystyczne nie zawierają informacji o tym, których wyznań lekcje religii są organizowane w szkołach, ani ilu uczniów uczęszcza na lekcje religii wyznań mniejszościowych lub lekcje etyki. Obecnie dane agregowane są w jednej ogólnej pozycji: *nauczanie etyki i religii w szkole*, odnoszącej się jedynie do tego, czy w danej szkole są prowadzone lekcje etyki lub religii, czy nie, bez wskazania, jakiego wyznania są to lekcje i jaka liczba uczniów takim nauczaniem została objęta.

Zalecenia:

- Dane statystyczne Ministerstwa Edukacji Narodowej operujące pojęciem: *liczba szkół, w których prowadzone są lekcje etyki/religii*, powinny zostać uzupełnione o jednostkę statystyczną: *liczba uczniów w szkole uczestnicząca w lekcjach etyki/lekcjach danej religii*. Dopiero bowiem taka informacja pozwoli oszacować rzeczywisty dostęp do nauczania etyki i religii mniejszości wyznaniowych w polskich szkołach i monitorować jego dynamikę. W celu ochrony prawa do prywatności, informacje te muszą być odpowiednio zanonimizowane.

2. Stałe działania informacyjne Ministerstwa Edukacji Narodowej i kuratoriów oświaty

Przeprowadzone badania wykazały, że stan wiedzy prawnej przedstawicieli organów prowadzących, dyrektorów szkół, uczniów, rodziców oraz przedstawicieli mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych na temat organizowania lekcji religii i etyki, choć polepsza się, ciągle pozostaje niewystarczający.

Zalecenia:

- Konieczne jest prowadzenie kampanii informacyjnych na temat zasad organizowania lekcji religii i etyki, mających na celu zwiększenie dostępu do nauczania religii mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych oraz lekcji etyki. Należy zwrócić szczególną uwagę na trudną sytuację w dostępie do lekcji religii mniejszościowych dzieci z rodzin zamieszkujących obszary o niewielkiej liczbie wyznawców danej religii i związaną z tym konieczność dołożenia większych starań ze strony szkół i organów prowadzących w celu zapewnienia im równego traktowania, m.in. poprzez usprawnienie uzgodnień między poszczególnymi gminami w sprawie prowadzenia lekcji i uwzględniania ocen z lekcji religii na świadectwach oraz wynagrodzeń dla nauczycieli. Ze względu na pojawiające się głosy dotyczące negocjowania ze strony szkół istnienia danego kościoła lub związku wyznaniowego, warto do informacji tych dołączyć listę zarejestrowanych kościołów i związków wyznaniowych.
- Ważne jest także uwzględnienie w ramach konferencji i innych spotkań informacyjnych organizowanych przez kuratoria oświaty kwestii równego traktowania w dostępie do lekcji religii mniejszościowych oraz lekcji etyki. Wskazane wydaje się zapraszanie przedstawicieli kościołów i związków wyznaniowych do zaprezentowania dobrych praktyk i aktualnych potrzeb w tym zakresie.

3. Działalność informacyjna szkół

Szkoły rzadko informują rodziców i uczniów o możliwości zorganizowania lekcji religii mniejszości wyznaniowych i lekcji etyki na życzenie. Wydaje się, że m.in. z tego powodu rodzice czy uczniowie nie wyrażają oczekiwań zorganizowania takich lekcji przez szkołę czy organ prowadzący, co wpływa na ich mniejszą dostępność.

Zalecenia:

- Wskazana jest nowelizacja przepisów rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach tak, aby na dyrektorów szkół nałożony

- został obowiązek informowania rodziców i uczniów o możliwości i zasadach organizacji lekcji religii lub lekcji etyki.
- Ocenę realizacji obowiązku informowania uczniów i rodziców o możliwości żądania zorganizowania lekcji religii mniejszościowych i lekcji etyki należy uwzględnić w ramach prowadzonego nadzoru pedagogicznego, o którym mowa w art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty.
 - Warto upowszechnić dobrą praktykę, jaką jest rozdawanie rodzicom i uczniom formularzy, w których zaznaczaliby, czy życzą sobie zorganizowania lekcji religii lub lekcji etyki. W formularzach powinna być informacja, że możliwe jest uczęszczanie jednocześnie na lekcje różnych religii i lekcje etyki. Szczególnie istotne wydaje się podkreślanie przez dyrektorów szkół i kuratorów oświaty, że uczniowie nie są zmuszeni wybierać pomiędzy tymi lekcjami. Naruszeniem wolności sumienia i wyznania oraz prawa do nieujawniania swojego światopoglądu, przekonań religijnych czy wyznania jest żądanie składania deklaracji o odmowie uczestnictwa w lekcjach religii lub etyki, czy też wymaganie wyrażenia życzenia udziału w takich lekcjach w obecności innych rodziców i uczniów.

4. Organizacja lekcji etyki i lekcji religii mniejszości wyznaniowych

Z inicjatywą organizacji lekcji religii mniejszościowych i lekcji etyki wychodzą przede wszystkim rodzice, uczniowie i przedstawiciele mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych. Wielokrotnie to na nich spoczywał również ciężar zorganizowania tych lekcji, w tym np. zapewnienie odpowiedniego nauczyciela.

Zalecenia:

- Istotne jest, aby dyrekcja szkoły nie tylko nie obarczała zainteresowanych rodziców i uczniów ciężarem zorganizowania lekcji religii lub lekcji etyki, ale również w większym stopniu wykazywała własną inicjatywę w ich organizacji. Należy także zwrócić uwagę na ogólne usprawnienie działań przygotowawczych oraz na przyjęty sposób organizacji zajęć – uczniowie, którzy zdecydowali się na wybór tych zajęć nie powinni być zniechęceni trudnym dojazdem, dodatkowym czasem oczekiwania na lekcje czy koniecznością wyboru pomiędzy lekcjami etyki a innymi zajęciami dodatkowymi.
- Konieczna jest nowelizacja rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach tak, aby wśród podmiotów uprawnionych do składania wniosku do szkoły publicznej o zorganizowanie lekcji religii, znalazły się również kościoły i związki wyznaniowe.

- Szczególną uwagę należy zwrócić na wprowadzenie rozwiązań organizacyjnych zapewniających, by oceny z lekcji religii prowadzonych w ramach systemu oświaty były każdorazowo uwzględniane na świadectwach szkolnych – tak jak ma to miejsce w przypadku lekcji religii rzymskokatolickiej. Istotne jest informowanie organów prowadzących przez dyrektorów szkół, a następnie przekazanie informacji katechetom (a także nauczycielom etyki) przez organy prowadzące, o wyznaczonym terminie (powiązanim z terminem zebrania rady pedagogicznej zatwierdzającej wyniki klasyfikowania i promowania uczniów), w jakim należy doręczyć zaświadczenie tak, żeby ocena z lekcji religii czy etyki została zamieszczona na świadectwie szkolnym.

5. Nauczyciele etyki

Jednym ze wskazywanych przez dyrektorów szkół powodów niezapewnienia lekcji etyki jest brak wykwalifikowanej kadry. Lekcje etyki są niekiedy prowadzone przez katechetów i katechetki. Należy więc podkreślić, że odmowa zorganizowania lekcji ze względu na trudności z zatrudnieniem nauczyciela jest niedopuszczalna.

Zalecenia:

- Dyrektorzy szkół powinni zapewnić prowadzenie lekcji etyki przez nauczycieli z odpowiednimi kwalifikacjami. Wymaga to m.in. wspierania tych pedagogów, którzy chcieliby podwyższyć swoje kwalifikacje zawodowe o uprawnienia do nauczania etyki.
- Ze względu na konieczność zapewnienia neutralności światopoglądowej lekcji etyki, niewskazane jest powierzanie prowadzenia lekcji etyki katechetom i katechetkom.
- Należy kontynuować proces zwiększania liczby etatów w szkołach dla nauczycieli etyki z dostosowaniem ich do faktycznej i planowanej liczby uczniów deklarujących zainteresowanie uczestniczeniem w tych lekcjach, w oparciu o odpowiednie dane statystyczne.

6. Zwiększenie ochrony osób doświadczających dyskryminacji ze względu na religię, wyznanie lub światopogląd w obszarze edukacji

Analiza obowiązującego stanu prawnego pozwala postawić wniosek, że osoby doświadczające dyskryminacji ze względu na religię, wyznanie lub światopogląd w obszarze edukacji nie są objęte wystarczającą ochroną. Istotne wydaje się ponadto wprowadzenie ustawowego obowiązku organizacji lekcji etyki, w taki sam sposób, jak obowiązku organizacji lekcji religii.

Zalecenia

- Niezbędna jest nowelizacja ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania tak, aby obejmowała swoim zakresem zastosowania również dyskryminację ze względu na religię, wyznanie lub światopogląd w obszarze edukacji.
- Konieczna jest nowelizacja ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty tak, aby to ustawa nakładała na szkoły i organy prowadzące obowiązek organizowania lekcji etyki. Obecnie obowiązek ten wynika bowiem jedynie z przepisów rozporządzenia z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach.
- Nowelizacji wymaga także rozporządzenie z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach tak, aby obowiązek zorganizowania lekcji etyki na życzenie spoczywał również na przedszkolach, tak jak spoczywa na nich obowiązek zorganizowania na życzenie rodziców lekcji religii.

IX. ZAŁĄCZNIKI

Lista organizacji, do których skierowano prośbę o rozpowszechnienie ankiety dla osób starających się o zorganizowanie lekcji etyki

1. Fabryka Równości
 2. Fundacja Autonomia
 3. Fundacja Ekumeniczna Tolerancja
 4. Fundacja Gender Center
 5. Fundacja Grejpfrut
 6. Fundacja Feminoteka
 7. Fundacja im. Stefana Batorego
 8. Fundacja Klamra
 9. Fundacja na Rzecz Różnorodności Społecznej
 10. Fundacja Polistrefa – Fundacja na Rzecz Różnorodności
 11. Fundacja Równość w Szkole
 12. Fundacja Wolność od Religii
 13. Helsińska Fundacja Praw Człowieka
 14. Interkulturalni.pl
 15. Nomada – Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społeczeństwa Wielokulturowego
 16. Ośrodek Badań nad Wielokulturowością, Mniejszościami i Wykluczeniem
 17. Polskie Stowarzyszenie Racjonalistów
 18. Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego
 19. Portal Etyka w Szkole
 20. Stowarzyszenie Amnesty International
 21. Stowarzyszenie Homo Faber
 22. Stowarzyszenie PRO HUMANUM
 23. Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej
 24. Towarzystwo Kultury Świeckiej im. Tadeusza Kotarbińskiego
 25. Stowarzyszenie na Rzecz Państwa Neutralnego Światopoglądowo NEUTRUM
- www.siecobywatelska.pl

Lista organizacji, do których skierowano prośbę o rozpowszechnienie ankiety dla osób starających się o zorganizowanie lekcji religii mniejszościowych

1. Chrześcijańska Wspólnota Ewangeliczna
2. Chrześcijański Kościół „Dobra Nowina”
3. Ewangeliczna Wspólnota
4. Ewangeliczny Kościół Chrześcijański
5. Ewangeliczny Związek Braterski w Rzeczypospolitej
6. Instytut Śardza Ling
7. Kościół Armia Zbawienia w Rzeczypospolitej Polskiej
8. Kościół Boży w Chrystusie
9. Kościół Chrześcijański „Jezus żyje”
10. Kościół Chrystusowy w Polsce
11. Kościół Ewangelicko-Augsburski, diecezja cieszyńska
12. Kościół Ewangelicko-Augsburski, diecezja mazurska
13. Kościół Ewangelicko-Augsburski, diecezja pomorsko-wielkopolska
14. Kościół Ewangelicko-Augsburski, diecezja wrocławska
15. Kościół Greckokatolicki, dekanat elbląski
16. Kościół Greckokatolicki, dekanat koszaliński
17. Kościół Greckokatolicki, dekanat przemyski
18. Kościół Greckokatolicki, dekanat zielonogórski
19. Kościół Jezusa Chrystusa Wiary Chrześcijańskiej
20. Kościół Pentakostalny w Rzeczypospolitej Polskiej
21. Kościół Polskokatolicki w RP, diecezja krakowsko-częstochowska
22. Kościół Zielonoświątkowy, dolnośląskie
23. Kościół Zielonoświątkowy, Okręg Centralny
24. Kościół Zielonoświątkowy, opolskie
25. Kościół Zielonoświątkowy, podlaskie
26. Kościół Zielonoświątkowy, podkarpackie
27. Kościół Zielonoświątkowy, pomorskie
28. Kościół Zielonoświątkowy, wielkopolskie
29. Kościół Zielonoświątkowy, zachodniopomorskie
30. Lectorium Rosicrucianum Międzynarodowa Szkoła Złotego Różokrzyża
31. Międzynarodowe Towarzystwo Świadomości Kryszny
32. Misja Buddyjska – Trzy Schronienia w Polsce
33. Muzułmański Związek Religijny w RP, Białystok
34. Muzułmański Związek Religijny w RP, Gdańsk

35. Muzułmański Związek Religijny w RP, Kruszyńniany
36. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, diecezja wrocławsko-szczecińska
37. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, diecezja łódzko-poznańska
38. Polski Narodowy Katolicki Kościół w Kanadzie Seniorat Misyjny w Polsce
39. Radha Govind Society of Poland
40. Ruch Chrześcijański MT28
41. Sangha Dogen Zenji
42. Staroprawosławna Cerkiew Staroobrzędowców
43. Stowarzyszenie Zborów Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej
44. Strażnica - Towarzystwo Biblijne i Traktatowe. Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce – 27 oddziałów
45. Szkoła Zen Kwan Um w Polsce
46. Świecki Ruch Misyjny Epifania
47. Ursynowska Społeczność Ewangeliczna
48. Wiara Baha'i
49. „Wspólnota Bez Bram” Mumon-Kai Związek Buddyjski Zen Rinzai w Rzeczypospolitej Polskiej
50. Wspólnota Chrześcijańska „Pojednanie”
51. Zakon Braci Zjednoczenia Energetycznego
52. Zrzeszenie Kościołów Chrystusowych w Rzeczypospolitej Polskiej
53. Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Rzeczypospolitej Polskiej
54. Związek Buddyjski „Yeshe Khorlo” w Rzeczypospolitej Polskiej
55. Związek Buddyjski Bencien Karma Kamtsang
56. Związek Buddyjski Dzogczien Kunzang Cziuling w Rzeczypospolitej Polskiej
57. Związek Buddyistów Zen „Bodhidharma”
58. Związek Garuda w Polsce
59. Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Białystok
60. Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Gdańsk
61. Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Łódź
62. Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Wrocław
63. Związek Hatha Jogi „Brama Jogi”
64. Związek Taoistów TAO TE KING
65. Związek Tybetańskiego BON SA TRIK ER

X. TABELA³⁹

Liczebności największych kościołów i związków wyznaniowych w Polsce według danych ze spisu powszechnego oraz deklaracji instytucji wyznaniowych wypełniających ankietę statystyczną GUS

| Kościół/związek wyznaniowy | Liczebność wg Spisu Powszechnego z 2011 r. | Liczebność wg deklaracji instytucji wyznaniowych zbieranych przez GUS |
|--|--|---|
| Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny | 156 284 | 504 150 |
| Związek Wyznania Świadków Jehowy | 137 308 | 129 270 |
| Kościół Ewangelicko-Augsburski | 70 766 | 61 738 |
| Kościół Katolicki – obrządek bizantyjsko-ukraiński (Kościół greckokatolicki) | 33 281 | 55 000 |
| Kościół Zielonoświątkowy | 26 433 | 22 429 |

Wyznawcy najliczniejszych religii w Polsce w liczbach bezwzględnych⁴⁰

| Województwo | Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny | Związek Wyznania Świadków Jehowy | Kościół Ewangelicko-Augsburski | Kościół Katolicki - obrządek bizantyjsko-ukraiński (Kościół greckokatolicki) | Kościół Zielonoświątkowy | Inne |
|--------------|---|----------------------------------|--------------------------------|--|--------------------------|------|
| Dolnośląskie | 5015 | 15371 | 2140 | 3584 | 4495 | 5646 |

³⁹ *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2013.

⁴⁰ Źródło: <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/wybrane-tablice-dotyczace-przynaloznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-i-wyznania-nsp-2011,8,1.html>

| | | | | | | |
|---------------------|---------------|---------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
| Kujawsko-pomorskie | 744 | 6616 | 688 | 159 | 756 | 1649 |
| Lubelskie | 4441 | 10793 | 339 | 497 | 1029 | 4200 |
| Lubuskie | 1299 | 5329 | 630 | 1277 | 1474 | 756 |
| Łódzkie | 1220 | 8078 | 1462 | 360 | 535 | 8315 |
| Małopolskie | 2164 | 7245 | 994 | 1660 | 1832 | 6644 |
| Mazowieckie | 9246 | 11817 | 3593 | 1394 | 2160 | 15459 |
| Opolskie | 435 | 3749 | 1601 | 227 | 1330 | 530 |
| Podkarpackie | 1399 | 4030 | 100 | 2712 | 1013 | 1032 |
| Podlaskie | 119653 | 2450 | 187 | 169 | 770 | 2681 |
| Pomorskie | 1769 | 9406 | 921 | 3436 | 1796 | 2926 |
| Śląskie | 2000 | 24084 | 51009 | 519 | 4902 | 9103 |
| Świętokrzyskie | 243 | 3092 | 142 | 182 | 330 | 1434 |
| Warmińsko-mazurskie | 3149 | 4996 | 4466 | 12724 | 1286 | 1779 |
| Wielkopolskie | 1579 | 10530 | 1300 | 453 | 1421 | 4270 |
| Zachodniopomorskie | 1928 | 9724 | 1194 | 3926 | 1305 | 2724 |
| Ogółem | 156284 | 137308 | 70766 | 33281 | 26433 | 69145 |

Tabela nr 3. Wyznawcy najliczniejszych religii w Polsce w procentach

| Województwo | Kościół Prawosławny | Związek Wyznania Świadców Jehowy | Kościół Ewangelicko-Augsburski | Kościół Katolicki - obrządek bizantyjsko-ukraiński (Kościół greckokatolicki) | Kościół Zielonoświątkowy | Inne |
|--------------------|---------------------|----------------------------------|--------------------------------|--|--------------------------|------|
| Dolnośląskie | 3,2 | 11,2 | 3,0 | 10,8 | 17,0 | 8,2 |
| Kujawsko-pomorskie | 0,5 | 4,8 | 1,0 | 0,5 | 2,9 | 2,4 |
| Lubelskie | 2,8 | 7,9 | 0,5 | 1,5 | 3,9 | 6,1 |
| Lubuskie | 0,8 | 3,9 | 0,9 | 3,8 | 5,6 | 1,1 |
| Łódzkie | 0,8 | 5,9 | 2,1 | 1,1 | 2,0 | 12,0 |

| | | | | | | |
|---------------------------|--------------|--------------|--------------|--------------|--------------|--------------|
| Małopolskie | 1,4 | 5,3 | 1,4 | 5,0 | 6,9 | 9,6 |
| Mazowieckie | 5,9 | 8,6 | 5,1 | 4,2 | 8,2 | 22,4 |
| Opolskie | 0,3 | 2,7 | 2,3 | 0,7 | 5,0 | 0,8 |
| Podkarpackie | 0,9 | 2,9 | 0,1 | 8,1 | 3,8 | 1,5 |
| Podlaskie | 76,6 | 1,8 | 0,3 | 0,5 | 2,9 | 3,9 |
| Pomorskie | 1,1 | 6,9 | 1,3 | 10,3 | 6,8 | 4,2 |
| Śląskie | 1,3 | 17,5 | 72,1 | 1,6 | 18,5 | 13,2 |
| Świętokrzyskie | 0,2 | 2,3 | 0,2 | 0,5 | 1,2 | 2,1 |
| Warmińsko- -mazurskie | 2,0 | 3,6 | 6,3 | 38,2 | 4,9 | 2,6 |
| Wielkopolskie | 1,0 | 7,7 | 1,8 | 1,4 | 5,4 | 6,2 |
| Zachodniopop- -morskie | 1,2 | 7,1 | 1,7 | 11,8 | 4,9 | 3,9 |
| Ogółem | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |

Liczba wysłanych ankiet w zależności od struktury terytorialnej Kościoła/ związku wyznaniowego

| Kościół/związek wyznaniowy | Struktura terytorialna | Liczba wysłanych ankiet |
|--|---|---|
| Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny | 6 diecezji | 6 ankiet – po jednej do każdej diecezji |
| Strażnica – Towarzystwo Biblijne i Traktatowe Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce | 75 obwodów zrzeszających zbory wiernych | 16 ankiet – po jednej ankiecie do jednego, wylosowanego, obwodu w każdym województwie |
| Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP | 6 diecezji | 6 ankiet – po jednej do każdej diecezji |
| Kościół Greckokatolicki | 2 diecezje i 6 dekanatów | 12 ankiet – po jednej do każdej diecezji i dekanatu |
| Kościół Starokatolicki Mariawitów | 3 diecezje | 3 ankiety – po jednej do każdej diecezji |
| Kościół Zielonoświątkowy | 7 okręgów | 7 ankiet – po jednej do każdego okręgu |
| Kościół Polskokatolicki w RP | 3 diecezje | 3 ankiety – po jednej do każdej diecezji |
| Muzułmański Związek Religijny w RP | 6 Centrów Islamskich | 6 ankiet – po jednej do każdego Centrum Islamskiego |

| Kościół/związek wyznaniowy | Struktura terytorialna | Liczba wysłanych ankiet |
|---|-------------------------------|---|
| Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP | 8 gmin | 8 ankiet – po jednej do każdej gminy |
| Pozostałe | - | po jednej ankiecie do każdego kościoła/związku wyznaniowego |

